

İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz

—Yaklaşımlar, Uygulamalar ve Geleceğe Bakış—

Prof. Dr. Cevat Geray

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Öğretim Üyesi

•••

Özet

Ülkemizde kırsal gelişme yöneltileri ortaya atılmış, denenmiş, ancak süreklilik kazanamamıştır. Bu yöneltiler, kaynağını Anayasa'dan almakta, çoğu kez, siyasal parti ve hükümet izlencelerinde, kalkınma planlarında yansımaları bulmakta, ancak hükümet ve bakan değişmelerine bağımlı olarak sık sık değişmektedir. Kırsal gelişme yöneltilerinin ülke, bölge, kentsel ve kırsal yerleşmeler ölçeğindeki planların erek, ilke, öncelik ve önlemlerine dayandırılması gerekmektedir. Yöresel kaynakların harekete geçirilmesi, ülke, bölge ve yerel yerleşmelere ilişkin kararlarının kırsal alana da yansıtılması, kırsal kesimin kalkınmasının "nimet"lerinden yararlanabilmesi için bu çabalarla daha üst düzeydeki planlama kararları arasında tutarlılık sağlanması gereklidir. Kırsal kesimin ekonomik, toplumsal, ekinsel açılardan gelişimini ve yapısal dönüşümünü sağlayacak, köyü bütünüyle kavrayacak biçimde, toprak reformu vb. köklü düzenlemeler yapılmalıdır.

Kırsal alanda boş duran işgücünü değerlendirmenin en etkin yolu, tarıma dayalı endüstrileri geliştirmektir. Bunun için bölgesel düzeyde kırsal endüstrileşme planları yapılmalı, yöneltiler geliştirilmeli, eşgüdüm, teknik ve parasal destek sağlayacak bir örgüt kurulmalıdır. Kırsal endüstrilere ilişkin konularda etkin bir araç olduğu anlaşılan kooperatiflerin geliştirilmesi için her türlü önlemler de alınmalıdır.

Rural Development Policies with Special Reference to Creating Employment Opportunities - Approaches, Implementations and the Prospects -

Abstract

Although the main foundations of rural development policies have been laid down by the Constitution, various policies of rural development in Turkey, have been launched from time to time, but most of them have not become longterm and stable policies. Rural development policies must be based upon and be coordinated with the aims, principles, and course of actions suggested by the plans developed at national, regional, city and village level. As regards to rural areas, it is vital that to make the quality of life better, to improve the living standards and to provide the social and other services in the village. On the other hand, basic structural transformation in the economic, cultural and social life in rural communities, land and other reforms must be made radically.

Introduction and spread of agricultural industries have been the most important tool for increasing employment opportunities in rural areas. Since cooperatives, as a self-help organization, playing constructive roles in increasing job facilities for basic rural people, they must be reorganized as democratic organizations effective in the field of production, consumption marketing as well as agro-industries.

İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz

Giriş

Kırsal gelişme amacıyla güdülen yöneltilerde (politikalarda), girilen çalışmalarda ve uygulamalarda ağırlık verilmeyen, daha doğrusu bu yöneltilerin "ölü açısı" nı oluşturan kırsal alanda işlendirme (istihdam), boş duran işgücünü değerlendirme konusunu ele almak ve tartışmaya açmak istiyoruz. Burada gelmiş geçmiş kırsal gelişme yöneltilerimizi değerlendirecek değiliz. Ancak, Cumhuriyetimizin 75 yıllık kırsal gelişme deneyimini bir yana koyarak konunun daha iyi tartışılmasını sağlamak ve daha etkin yönelti önerileri geliştirmek olanaksızdır. Bu nedenle, ülkemizde uygulanan bu yöneltileri, özellikle tarımdaki işsizlik ve boş duran işgücü açısından topluca gözden geçirmeyi yararlı gördük.

Kırsal Gelişme Kavramı

"Köy Kalkınması" (*village development*), "Kırsal Kalkınma" (*rural development*), "Tarımsal Gelişme" (*agricultural development*), "Toplum Kalkınması" (*community development*) gibi deyimlerin yabancı dillerdeki karşılıklarına bakılmaksızın, çoğu kez eş anlamda kullanıldığını, her birinin zaman zaman birbiriyle karıştırıldığını biliyoruz. Örneğin, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilgili bölümünün başlığında "toplum kalkınması" sözcüklerinin yanında ayrıca içinde "(köy kalkınması)" sözcüklerinin yer alması her iki kavramın eş anlama geldiği gibi yanlış bir anlamaya yol açmıştır. Oysa, yerel toplulukların kalkınması anlamındaki toplum kalkınması deyimini yalnız kırsal yerel toplum ya da topluluklara yönelik bir kavram değildir. Gerçi planlı döneme girildiğinde kırsal alanların nüfusun önemli bir bölümünü (% 68 dolayında) barındırdığını düşünürsek, bununla köylüye ve kıra yönelik bir öncelik verilmesi doğaldı. Oysa pek çok ülkede, kentsel toplum kalkınması uygulamaları da yapılmıştır. Hatta, DPT'nin 1965 yılı izlencesinde, bir büyük kentimizde kentsel toplum kalkınmasının başlatılması öngörüldüğünden, Ankara'da böyle bir çalışmaya geçilmiş olduğunu yakından biliyoruz.

Tartışmaların ortak bir çerçeveye oturtulması, ilgililer arasında daha iyi bir iletişim kurulabilmesi amacıyla önce "kırsal gelişme" deyiimiyle neyi anlatmak istediğimizi kısaca belirtmek istiyoruz. Gerçi, toplumsal bilimlerde her zaman kesin ve açık biçimde tanımlar vermenin, kavramlaştırmalar yapmanın güçlüğüünü bildiğimiz için, kimi ortak noktaların altını çizmekle yetiniyoruz.

Önce "kırsal alan" deyiimi üzerinde duralım. Kent diye tanımladığımız yerleşme alanlarının dışında kalan, tarım ve hayvancılıkla ilgi tarımsal etkinliklerin yapıldığı alanları da içeren bucak, köy, mezra, kom vb. adlarla anılan insan yerleşmelerinin varolduğu alanları "kırsal alan" olarak tanımlayabiliriz. Bu toplumbilimsel bir tanımlama değildir. "Kır" ile "kent"i ekonomik, ekinsel, toplumsal, yönetsel açılardan ayırt etmekte yararlanan ölçütlerin ayrıntılarına burada girmekte yarar görmüyoruz. Bundan sonraki açıklamalar açısından gerektiği ölçüde belirtelim ki, kırsal alan, kısaca, ekonomisi tarıma dayalı olan, yüz yüze ilişkilerin yaygın olduğu, işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmediği toplumsal ortamlarda yaşayan insan topluluklarını içermektedir.

Aynı anlamı yansıtan "kalkınma" ve "gelişme" sözcükleri ile ekonomik anlamdaki "büyüme" sözcükleri de birbiriyle karıştırılmaktadır. "Kalkınma" deyiimi, genellikle, toplumların ekonomik, toplumsal, ekinsel, siyasal yapılarının değişmesini, insan yaşamının özdeksel, tinsel açılardan değişmesini, farklı bir yapıya dönüşmesini anlatmaktadır. Oysa "büyüme", genellikle kişi başına kağıt üzerinde düşen ulusal gelirin artması anlamında ekonominin büyümesini anlatmaktadır. Ulusal gelirin denkser (hakça) dağılımını sağlamak endişesi geri planlarda kalmaktadır. Gelirin arttırılması yanında denkser dağılımını amaçlayan kalkınma anlayışı, toplumdaki üretim ve iyelik (mülkiyet) ilişkilerinin de değişmesi anlamını da içermektedir. Tanilli'nin de belirttiği gibi (1981), insanı erekleyen bir biçimde üretici güçlerin gelişmesi, emeğin verimliliğinin artması, bunun sonucunda insanın daha "insanca" ve "doğa dostu" olarak yaşayabilmesi önem kazanıyor. Bu açıdan, kalkınmada ekonominin büyümesi kadar, toplumun yapı değiştirmesi, gelir dağılımının düzeltilmesi, toplumsal ve ekonomik amaçlı düzeltimlerin (reformların) yapılması, toplumsal güvenliğin sağlanması ağırlık taşımaktadır.

Çoğu kez "köy kalkınması" ile eş anlamlı kullanılan "kırsal gelişme ya da kalkınma", kırsal alanlarda yaşayan insan topluluklarının toplumsal, ekonomik, ekinsel açılardan yapısını değiştirecek biçimde üretim, gelir ve gönenc (refah) düzeylerinin geliştirilmesini, insan-toprak ilişkilerindeki dengesizliklerin giderilmesini, kentsel alanlardaki fiziksel ve toplumsal altyapının yaratılmasını, tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesini amaçlayan çok yönlü süreçleri, etkinlikleri ve örgütlenmeleri anlatmaktadır.

Yerel toplulukların ekonomik, toplumsal, ekinsel sorunlarının ayırında varması, bunları çözmek için girişkenliği alması, örgütlenmesi, yerel güçlerini harekete geçirmesi, en uygun çözüm yolu konusunda dışardan kişilerin değil

kendisinin karar vermesi, bu kararları yaşama geçirmek için kamunun desteğini sağlama konusunda ağırlığını koyması süreçlerini içeren "toplum kalkınması", hem bir kalkınma yöntemi, hem kamu destekli toplumsal dayanışma ve yardımlaşma izlencesini anlatmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütünün altmışlı yılların başlarında tüm gelişmekte olan ülkelere salık verdiği toplum kalkınmasını, "küçük toplulukların karşı karşıya buldukları ekonomik, toplumsal, ekinsel koşulları iyileştirmek amacıyla giriştikleri gönüllü çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi, yerel toplulukların toplumun tümüyle, ulusla bütünleştirilmesini ve ülke kalkınması çabalarına tam biçimde katkıda bulunmasına ilişkin süreçlerin tümünü anlatmaktadır (Geray, 1965, 1981).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda toplum kalkınması, Birleşmiş Milletler Örgütüncü geliştirilen tanıma koşut olarak toplumun ekonomik, toplumsal ve ekinsel koşullarını geliştirmek, toplulukları ulusun bütünüyle kaynaştırmak ve ulusal kalkınmaya tam olarak katılmalarını sağlamak için halkın çabalarını devletin çabalarıyla birleştirme süreçlerinin tümü olarak tanımlanmıştır.

Kırsal Gelişme Yöneltileri (Politikaları)

Ülkemizde güdülen kırsal gelişme yöneltileri zaman zaman ortaya atılmış, denenmiş, sonuçları değerlendirilmeden özellikle iktidar, hükümet, hatta bakanlık değişiklikleri yüzünden bir yana itilmiş, kısacası süreklilik kazanamamıştır.

Bu yöneltiler, kaynağını Anayasa'dan ve yasalardan almakta, çoğu kez, siyasal partilerin izlencelerinde ve seçim bildirgelerinde, hükümet izlencelerinde, beş yıllık kalkınma planlarında yansımaları bulmaktadır. Bildirimizde, bu kaynaklardan geniş ölçüde yararlanılmakla birlikte, daha çok söz konusu yöneltilerin dayandığı temel yaklaşım ve ilkelere dayalı bir açıklama getirilmiştir.

Kırsal Gelişme, Ülkesel, Bölgesel Gelişme ve Kentleşme İle Bağlantısı

Kalkınmasını planlı kalkınma temeline dayandırmış olan bir ülkede, kırsal gelişme yöneltileri (politikaları) ülkesel, bölgesel, kentsel gelişme yöneltilerinden bağımsız ele alınamaz.

Anayasa'nın 166. Maddesi, ekonomik gelişmeyle ilgili olarak devlete "özelikle endüstrinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini planlamak" görevini vermiştir.

Bu nedenle, kırsal gelişme yöneltilerinin ülke, bölge, kentsel ve kırsal

yerleşmeler ölçeğindeki planlamalardan, bu planların erek, ilke, öncelik ve önlemlerine dayandırılması gerekmektedir.

Yöresel kaynakların kalkınma amacıyla harekete geçirilmesi, ülke, bölge ve yerel yerleşmelere ilişkin yatırım karar ve etkinliklerinin kırsal alana da yansması, kırsal kesim halkının kalkınmanın "nimet"lerinden yararlanabilmesi için kırsal alandaki kalkınma çabalarıyla daha üst düzeydeki planlama kararları arasında tutarlılık sağlanması gereklidir.

Ayrıca, kırsal gelişme yöneltilerinin, kentleşmenin, endüstrileşmenin, ekonomik girişimlerin yurt ve bölgeler arasında dengeli dağılımına yönelik yöneltileri bütünlüleyici olması gerekmektedir. Başka bir anlatımla, kırsal kesimin kalkınması, bölgelerarası ekonomik, toplumsal, ekinsel gelişme farklılıklarının giderilmesini amaçlayan yöneltilerle yakından bağlantılıdır.

Kırsal Gelişmenin Amacı ve Boyutları

Kırsal kesimin gelişmesi, kırsal toplulukların içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik, ekinsel koşullardan bağımsız olarak ele alınamaz. Çünkü, kırsal gelişmenin ana amacı, kırsal alanda yaşayan bireylerin oluşturduğu yerel toplumların yapısal özelliklerini dikkate alarak onların karşı karşıya buldukları sorunları çözmek, duyumsadıkları temel ve uygarca gereksinmelerini karşılamak yoluyla, köylünün gönenç ve gelir düzeyini yükselterek, emeğinin hakkını, ürününün değerini almasını sağlayarak kırsal alanda beklenen ekonomik gelişmeyi ve toplumsal değişmeyi gerçekleştirmektir.

Kırsal Kent Arasındaki Uçurum

Kırsal gelişme, bir yandan, toplumsal, kırsal, ekonomik alt yapı ve kamu hizmetleri açısından kırsal kent arasındaki uçurumun ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Bir yandan da, kırsal alanın ekonomisi tarıma dayalı olması nedeniyle, tarımın geliştirilmesi, gerekli olan verim, üretim artışlarını, ürünlerin daha iyi değerlendirmesini sağlayacak, tarım ile ekonominin öbür kesimleri (endüstri ve hizmetler alanları) arasındaki gelir, gönenç ve yaşam düzeyi farklılıklarını giderecek köklü tarımsal yöneltiler ile tamamlanmalıdır. Toprak-insan ilişkilerinde, kredi dizgesinde, yapısal düzeltimlerin (reformların) yapılması tarımsal gelişme yöneltileri açısından tarım kesimindeki iyileştirmeleri ve düzeltimleri içeren tarımsal gelişme yöneltileri ile bütünleşemeyen kırsal gelişme yöneltileri ve uygulamaları ne denli başarılı olursa olsun, tek başına köyde istendik ve beklendik (planlanan ve izleneceğe bağlanan) toplumsal, ekonomik ve ekinsel dönüşümleri gerçekleştiremez.

Kentleşen Dünya ve Türkiye

Kırsal gelişmenin sağlanması sonucunda kırsal kesimde gelir ve gönenc düzeyinin yükselmesi, kırsal itici gücünü hafifleterek dengeli ve sağlıklı kentleşme yöneltlerine yardımcı olabilir. Türkiye’de, işlendirme (istihdam) yaratılmaksızın endüstrileşmenin önünde giden, bu nedenle de ülkenin gelişmiş bölgelerindeki büyük kentlere yönelik olan kentleşme sürecinin yönlendirilmesine katkıda bulunabilir. Bundan, kırsal gelişmenin, kentleşmeyi durdurma gibi bir amacı ya da savı olduğu anlamı çıkarılamaz. Önemli olan, geçim sıkıntılarının, toplumsal güvensizliklerin yaşandığı, topraksızlık, gelir düzeyinin düşüklüğü vb. olumsuz koşulların varolduğu kırsal alanda yaşamın çekilmez durumda olmasından kaynaklanan itici gücün azaltılması yoluyla kırdan kente göçün normal bir yöne çevrilmesi, kentlerdeki aşırı nüfus yığılmasının yarattığı, kısa solukta çözümü olanaksızlaştıran ekonomik, toplumsal ve özellikle ekinsel sorunların üstesinden gelinmesidir. Yoksa, istesek de istemesek de dünyamız ve ülkemiz kentleşecektir. Yeni Yüzyılın ilk yarısında kentleşme doruğuna ulaşmış olacaktır.

Sağlıksız, Dengesiz Kentleşme ve Kırsal Gelişme

Türkiye’de karşılaşılan sorunların başında, nüfusça (demografik), “sahte”, “sağlıksız”, “çarpık” kentleşme diye nitelenen “köyden hızlı bir kaçış olayı” gelmektedir. Yabancı dillerde pek rastlamadığımız “kentlileşememe” diyebileceğimiz toplumsal, ekinsel bir olay söz konusudur. Bu, kent ekininin, kent kimliğinin yok olması, kentlerimizin bir anlamda “köylüleşmesi” sonucunu doğurmaktadır. Köyden kente göçenler, kente uyum sağlama, kentli kimliğine kavuşma, kentsel yaşamla bütünleşme yerine köylü kimliklerini, ekinlerini sürdürmekte, köylerini büyük kentlerimize taşımaktadırlar.

Türkiye’de Kırsal Gelişme Yöneltleri

Yöneltlerin Anayasal Dayanakları: Tüzel Boyut

1982 Anayasası’nın 2. Maddesinde Cumhuriyetin nitelikleri belirtilirken Devletin belirtilen nitelikler arasında insan haklarına saygılı, demokratik, laik, ve “sosyal hukuk devleti” niteliği ayrıca belirtilmiştir. Bunun, kırsal alanda yaşayanlar açısından anlamı şudur: İnsan haklarına saygılı toplumsal tüze devleti olmanın bir gereği olarak, köylülerin, insan olma nedeniyle sahip bulunduğu hakların gerçekleştirilmesini, insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmesine olanak sağlamasını devletten isteme hakları vardır.

Anayasa’nın yasaların önünde herkesin eşit olduğuna ilişkin 10.

Maddesi, devlet organlarının ve yönetim orunlarının bütün işlemlerinde yasa önünde eşitlik ilkesine uygun hareket etmek zorunda olduklarını öngörmektedir. Bu da yönetimin kentsel alanlarda halka sağladığı altyapı, hizmet ve hertürlü olanakları kırsal alana da sunmasını gerektirmektedir.

Yerleşme ve yolculuk özgürlüğünü herkese tanıyan 23. Maddesiyle Anayasa, suç işlenmesini önlemek, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak amaçlarıyla yasa ile sınırlanabileceğini öngörmektedir. İstanbul'a girişleri denetim altına alma, izne bağlama isteklerine kapılanların bu maddeye dayandıklarını biliyoruz. Bunun, çağımızda insan hakları, demokratiklik ilkeleri açısından uygulanabilir bir çözüm olmadığı açıktır.

Anayasa'nın 35. Maddesi, iyelik (mülkiyet) ve kalıt (miras) haklarının ancak kamu yararıyla yasayla sınırlanabileceğini, **iyelik hakkının toplum yararına aykırı kullanılamayacağını** öngörmüştür. Toprak iyeliğine ilişkin 44. Maddeye göre Devletin, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla yitirilmesini önlemek, topraksız olan ya da yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli önlemleri alması öngörülmektedir. Aynı maddede, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre "toprağın genişliğini" saptayabilme yetkisi devlete tanınmaktadır. Ayrıca topraksız olan ya da yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanmasının üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve öbür yer altı ve yerüstü servetlerin azalması sonucunu doğurmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu, maddede açıkça adı geçmese bile, Anayasanın toprak düzeltimi buyruğudur. Dağıtılan toprakların bölünemeyeceği, kalıtımla (miras ile) ilgili yasal gereklilikler dışında başkalarına devredilemeyeceği, dağıtılan çiftçiler ile mirasçılarca işletilebileceği, bu koşulların gerçekleşmemesi durumunda bu toprakların Devletçe geri alınacağı ilgili maddede belirtilmiştir.

Tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunmasına ilişkin olarak Anayasa'nın 45. maddesine göre, devletin, tarım toprakları ile çayır ve mer'aların amaç dışı kullanılmasını ve yokolmasını önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi arttırmak amacıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin, öbür girdilerin sağlanmasını kolaylaştıracağı belirtilmektedir. Ayrıca, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken önlemleri devletin alması öngörülmektedir.

Anayasa'nın kamulaştırmayla ilgili 46. Maddesi, kamulaştırma karşılığının para olarak ve peşin olarak ödenmesi kuralını koymakta, fakat tarım reformunun uygulanması, büyük enerji, sulama, yerleşme (iskan) projelerinin gerçekleştirilmesi için "taksitle ödeme" ilkesini de içermektedir. Kamulaştırılan toprağın o toprağı işleten küçük çiftçinin iyeliğinde olması

durumunda "peşin ödeme" yapılacağı aynı maddede belirtilmiştir,

Anayasanın çalışma hakkı ve ödeviyle ilgili 49. maddesinde herkesin çalışma hakkı ve ödevine sahip olduğu yazılıdır. Çalışanların yaşam düzeyini yükseltmek, çalışma yaşamını gerçekleştirmek için Devletin çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli önlemleri alması aynı Anayasa maddesi ile öngörülmektedir. Aynı bağlamda, Anayasanın 50. Maddesi kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağını, küçüklerin, kadınların çalışma koşulları açısından özel olarak korunacaklarını belirtmektedir. Tüm çalışanların, çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve toplumsal hak ve çıkarlarını korumak, geliştirmek için sendika kurma sahip oldukları 51. Maddede yazılıdır. Anayasanın sendikalaşma, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt, ücrette adalet sağlanması başlıklarını taşıyan 52., 53., 54. ve 55. Maddeleri kırsal kesim çalışanlarını yakından ilgilendirmektedir.

Herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin Devletin ve yurttaşın ödevi olduğu Anayasanın 56. Maddesinde yazılıdır. Kırsal alanda, özellikle yapay gübre ve ilaçların kullanılması, endüstriyel atıklarla suların kirlenmesi konuları bu açıdan önem taşımaktadır.

Anayasanın konut hakkına ilişkin 57. Maddesi, kentlerin özelliklerini ve çevre koşullarını gözeterek bir planlama çerçevesinde devletin, konut gereksinmesini karşılayacak önlemleri almasını, özellikle toplu konut girişimlerini desteklemesini öngörmektedir. Kırsal kesimde konut koşullarının her açıdan ne denli düşük bir düzeyde olduğu bir gerçektir. Kırsal alanda konut sorunu, ülkenin konut yöneltisinin "ölü açısı"nı oluşturmaktadır. Kırsal alanda konut hakkının gerçekleşmesine ilişkin yöneltlerin geliştirilmesi bir zorunluluktur.

Burada değindiğimiz ekonomik ve toplumsal hakların gerçekleşmesine ilişkin olarak Anayasada yer alan 65. Madde, Devletin belirtilen görevlerini ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, akçal kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getireceğini öngörmektedir. Bunun, devletin kimi görevlerini yerine getirmemesi, daha doğrusu kaynak aktarımında yanlış öncelikler saptaması doğrultusunda bir "bahane" olarak kullanılacak bir kural niteliğine bürünme sakıncası vardır.

Anayasanın Ekonomiye İlişkin İlke ve Kuralları

Anayasanın 12. bölümü ekonomik ilke ve kurallara ayrılmıştır. 166. Maddesiyle Anayasa, ekonomik, toplumsal, ekinsel kalkınmayı, öncelikle endüstrinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesinin, ülke kaynaklarının verimli biçimde kullanılmasının

planlanmasını öngörmektedir. Başka bir anlatımla, "kalkınma girişimleri plana göre gerçekleştirilecektir."

Kırsal gelişme açısından önemli olan bir Anayasal düzenleme de doğal servetlerin ve kaynakların devletin egenim ve kullanımı (*hüküm ve tasarrufu*) altında olduğu kuralını koyan 168. maddesiyle yapılmıştır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkının devlette olduğu ayrıca Anayasada belirtilmiştir. Aynı bağlamda ormanların korunmasını ve geliştirilmesini ve geliştirilmesi görevini Anayasa Devlete görev olarak yüklemiştir. Yanan ormanların yerine yeni orman yetirilmesi, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamayacağı ayrıca belirtilmiştir. Devlet ormanlarının iyeliğinin devredilemeyeceği, zaman aşımıyla iyeliğe sahip olunamayacağı, kamu yararı dışında "irtifak" konulamayacağı, ormanlara zarar verebilecek herhangi bir etkinliğe izin verilemeyeceği, orman alanlarını daraltacak nitelikte orman sınırlarının daraltılamayacağı, orman suçları için genel ve özel bağışlama çıkarılamayacağı Anayasa'da açıkça yazılıdır.

Orman içindeki köyler halkının tümünün ya da bir kesiminin orman sınırları dışına çıkartılması ya da tümüyle buralara yerleştirilmesi için devlet eliyle anılan yerlerin ihya edilerek bu halkın yararlanmasına ayrılmasının yasayla düzenleneceği Anayasaca öngörülmüştür. Ayrıca, orman içinden başka yere taşınan köyler halkının topraklarının Devlet ormanı olarak derhal ağaçlandırılacağı Anayasanın buyurucu önermelerinden biridir.

Anayasanın 172. maddesi kooperatifçiliğin geliştirilmesine ilişkindir. Devletin, ulusal ekonominin yararlarını dikkate alarak öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak önlemleri alması aynı Anayasa maddesinde vurgulanmaktadır. 172. Madde, devletin tüketiciyi koruyucu, aydınlatıcı önlemler alacağını, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirmesini istemektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse, Anayasanın burada açıklanan ve öbür maddeleri kırsal gelişme yöneltilerinin temelini oluşturmaktadır.

Yöneltelerin Toplumsal-Ekonomik Dayanakları

Kırsal Kesimin Toplumsal-Ekonomik Yapısı Ve Özellikleri

Kırsal Nüfus

İlk nüfus sayımında (1927) ülkemizde 13.6 milyon olan nüfus, 1990'lı yılların başında yaklaşık 4.2 kat artarak 56.5 milyona ulaşmıştır. Nüfusun 1927'de 10.3 milyonu, yaklaşık dörtte üçü köylerde yaşarken, kırsal nüfus 1980'de 2.5 katına (25 milyona) çıkmış, sonradan azalmağa başlayarak 1990'da 2.2 kat olmakla birlikte, gerçekte 23.1 milyona çıkmış, fakat toplam içindeki

görece önemi % 41'e düşmüştür. Kısacası, 1927'de nüfusun % 75.8'i köylerde yaşarken, bu oran 1990'da % 41'e inmiştir. Kentsel nüfusun toplam içindeki oranı aynı dönemde % 24.2'den % 51'e yükselmiştir.

Belediye sınırları içinde yaşayan nüfus 1935'te 4.1 milyon iken, yaklaşık 9 kat artarak 1990'da 37.8 milyona ulaşmıştır. Aynı dönemde belediye sayısı 505'ten 2053'e çıkmıştır. Bugün belediye sayısı 2800'ü aşmıştır. Önemli olan, belediyelerden yalnızca 92'si (% 18.2'si) köylerde kurulmuş iken, bu sayı dönemin sonunda 1151'e (% 56 dolayına) yükselmiştir. Başka bir anlatımla, kırsal alandaki belediyelerin sayısı 12.6 kat artmıştır (DİE,1994). Bu da, kırsal alanda belediyeleşme sorununu gündeme getirmektedir. DPT kestirimine göre 1997'de kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı % 35.5'tir.

Tarımın ve Kırsal Alanın Ekonomideki Yeri

1955 sayımına göre 15 ve daha yukarı nüfus 12.2 milyondur. Bunun %77.4'ü tarımsal etkinliklerde bulunmaktaydı. Bu oran, 1990'da (gerçekte 22 milyon kişiye çıkmakla birlikte) % 52.1'e inmiştir.

1923'te tarımın GSMH' daki payı % 43.1 iken, 1950'de yüzde 40.9'a; 1960'da 37.5'e; 1970'te 30.7'e; 1980'de 24.2'e; 1992'de 15.8'e düşmüştür (DİE, 1994). Bu da endüstrileşmenin ve hizmetler kesimindeki büyümenin bir sonucu olarak yorumlanmaktaysa da kişi başına düşen GSMH'nın köylüye göre kentlinin, çiftçiye göre tarımdışı etkinliklerde bulunanların yararına çalışan denksiz olmayan gelir dağılımının düzeltilmesine ilişkin yöneltilen gündeme getirilmesi gerekmektedir.

Dışsatım' da Tarımın Payı Düşmekte, Belli Ürünlerle Sınırlı Kalmakta

1963'te ülkenin dışsatımında tarımın payı % 77.2 iken, bu oran 1970'te yüzde 75.3'e; 1980'de 57.5'e; 1992'de 15.4'e düşmüştür (DİE, 1994). Bir yandan, kimi tarımsal temel besin maddelerini dıştan aldığımızı, dışsatımın da uluslararası pazarı olan belli ürünlerle sınırlı kaldığını belirtmeliyiz. Bu, kırsal gelişme yöneltilerinin dışında görülmekle birlikte, ekonominin genel durumu, uluslararası dış ticaret dengesi, gümrük düzeni ile yakından ilişkilidir. Bu koşulların kırsal kesimin ekonomisine, özellikle çiftçiye olumsuz etkileri ayrı bir inceleme konusudur.

Toprak Varlığımız

Toprak varlığımız içindeki mera ve orman topraklarının azaldığı saptanmıştır. Gerçekten, 1927 yılında 42 milyon hektar dolayındaki meralar 1957'e 29.7 milyon hektara, 1991'de 12.2 milyon hektara (dönem içinde yaklaşık % 70 oranında) azalmıştır. Buna karşılık, aynı dönemde tarımsal alanlar, 19.4 milyon hektardan 23.2 milyon hektara %19'luk bir artış göstermiştir. Yaklaşık dokuz milyon hektarlık artışa karşılık ekili topraklarda 3 milyon hektar

dolayında bir artış görülmesi, 6 milyon hektardan daha çok tarım topraklarının tarım dışı amaç ve etkinliklere yönelik olarak, özellikle turizm, kentleşme ve endüstrileşme amaçlarıyla kullanıldığını göstermektedir (YILDIRAK, 1995).

Sulanabilir tarım topraklarının (toplam 8.5 milyon hektar) ancak 3.7 milyon hektarı (% 43.6'ı) sulanabilmektedir. Yapılan barajlardan suyun tarımsal topraklara akıtılması amacıyla ana kanalların devletçe yapılmasına karşın, suyu çiftçinin tarlasına götürecek olan ikincil ve üçüncül kanalcıkların yapılmasında çiftçinin katılımını özendirerek çalışmalar yetersiz kaldığından, sulanabilir toprakların sulanmaması sonucu ortaya çıkmaktadır. Kırsal gelişme yöneltilerinin bir işlevi de, bu tür yatırımların yararlarının köylünün yaşamına yansması, özellikle üretim etkinliklere katkıda bulunması için gerekli eğitimsel ve örgütsel çabaları özendirmek, etkin kılmak olmalıdır. **Toplum eğitimi ve tarımsal yayım çalışmalarının bu açıdan rolleri büyüktür.**

Burada toprağın aşınması ve sularla taşınması olayı ile tarımsal üretime olumsuz etkileri bulunan "erozyon" olayının, kırsal gelişme yöneltileriyle yakından bağlantısı vardır. Konu, hem uzmanlık alanımızın dışında kalmakta, ayrıca daha ayrıntılı bir çalışma gerektirecek boyuttadır. Bu nedenle bu bağlantının önemini vurgulamakla yetiniyoruz.

İnsan-Toprak İlişkileri : Toprakların İşletmelere Dağılımı

Tarım topraklarının işletmelere dağılımına ilişkin sayılamalar (istatistikler) büyük çoğunluğunun (% 67.1'inin) 50 dönümden az topraklarda tarım yaptıklarını, buna karşılık işlenen toprakların ancak % 22.1'ini işleyebildiklerini gösteriyor. 1950 yılında, işletmelerden % 62.1'i 50 dönümden az toprakları, tüm toprakların %18.6'nı işleyebiliyordu. 100 ile 200 dönüm işleyen işletmeler 1950 yılında %10.3'ü oluştururken, 1991'de % 9.7'e biraz düşüş, bunların işledikleri alanlar %19.3'ten %19.9'a az bir artış göstermiştir. 200 ile 500 dönüm arasındaki işletmelerin yüzdesinde önemli bir değişme olmamış (yüzde 4.2 iken 4.4 olmuş), ettikleri alanlarda küçük de olsa (yüzde 16.6'dan 19.9'a) bir artış görülmüştür. 501 dönümden çok toprak işleyen büyük işletmelerin oranının, aynı dönemde, yüzde 1.5'ten 0.9'a inmiş olması, işledikleri toprakların oranının da %24'ten % 17.1'e bir azalma göstermesi ilginçtir. Bu, büyük ölçüde toprakların çeşitli yollardan, özellikle kalıt yoluyla, parçalanarak küçülmesine bağlanmaktadır. Gerçekten ortalama işletme büyüklüğü aynı dönemde, 76.9 dönümden 59.9 dönüme bir küçülmeyi yansıtmaktadır.

Topraksız ve Az Topraklılar

Çiftçi ailelerinden büyük çoğunluğu ya topraksız ya da geçimine yetmeyecek ölçüde az topraklıdır. Çiftçi ailelerden en az %22'i, işletmelerden %

14'ü topraksızdır. Toprak sahibi olanlar arasında toprakların dağılımı denkser değildir. Örneğin, 50 dönümden az toprağı işleyen hanehalkları büyük çoğunluğu (% 67'ini) oluşturmalarına karşın, ekilen toprakların yaklaşık beşte birini (% 22'ini) işlemektedir. Hanehalklarının % 35'i, 20 dönümün altında ve toplam toprakların ancak % 5.6'lık bir dilimini işlerken, 500 dönümün üstündeki toprakları işleyen % 0.9 gibi küçük bir azınlık da işlenen toprakların % 17'inde çoğunu işlemektedir. Topraksız ya da az topraklı çiftçiler ortakçı, yarıcı ve benzeri biçimlerde başkalarının toprakları üzerinde, yarı feodal ilişkiler içinde, emek ve ürün rantı olarak yarattığı artı ürünü toprak sahibine kaptırmaktadır.

Ülkemiz kırsalında tüm toprak sahiplerinin % 45'i gibi önemli bir çoğunluğu 20 dönümden az toprağına sahip bulunmaktadır. Buna karşılık, 500 dönümden çok toprağına sahip bulunan hanehalklarının binde 8'ini oluşturan küçük bir azınlık da sahipli toprakların % 14'ünün sahibidir. Bu, ülkemizde küçük ve cüce işletme sahipliğinin yaygınlığını göstermektedir.

Tarım işletmelerinin büyük çoğunluğu (yaklaşık % 93'ü) kendi topraklarını doğrudan işlemektedir. 1991'de, kiracılık ya da ortaklık yoluyla tarımsal üretim yapanların oranı % 7'inin biraz üstünde, bunların işledikleri topraklar tarımsal alanların yaklaşık % 11 idi.

Köydeki toprakların beşte birine yakın bir bölümünü köy dışında, kentte yaşayan kişiler denetimleri altında tutmaktadır. Kırsal alanda topraksızlaşma ya da mülksüzleşme; buna karşılık toprakların büyük işletmelerde yoğunlaşması ve toplanması (temerküzü) sürmektedir. Az topraklı çiftçilerin topraklarının orta ve büyük işletmelerce kira ve benzeri yollardan tutularak kullanılması, bunun en önemli göstergesi sayılmaktadır.

Ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde süregelen insan- toprak ilişkilerini hem ekonomik, hem de toplumsal açıdan topraksız ve az topraklı köylünün yararına düzelterek köklü önlemler alınması, kısacası toprak düzeltimi (reformu) yapılması güncelliğini korumaktadır.

Tarım İşletmelerinin Topraklarının Çok Parçalı Olması

Küçük ve cüce işletmelerin ağır bastığı tarım kesiminde toprakların çok parçalı ve dağınık olması işgücünün etkinliğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. 1950 ve 1980 genel tarım sayımları sonuçlarına göre, 1950'de tek parça toprağı işleyen işletmelerin oranı yüzde 5.5 iken % 9.5'e yükselmiştir. 2 ile 5 parça arasındaki toprakları işleyenler % 45.7 iken 48.6'a küçük bir artış göstermiştir. 6 ile 9 parçalı işletmelerin yüzdesi 26.2'den 22.2'e düşmüştür. 10 ve daha çok parçalı işletmelerin yüzdesi 22.6'dan 19.7'e azalış göstermiş. Gerçek sayılara bakıldığında parça sayısı 15,725'ten 22,904'e çıkmıştır. Dizinleme sayıları ile 1950'de 100 iken, 1980'de 146'a yükselmiştir. Tek parçalı işletmelerdeki parça sayısı 100 iken 168; 2 ile 5 parçalılarda 151; 6 ile 9 parçalılarda 131; 10 ve daha çok parçalılarda 144'e çıkmıştır. 1980 sonrasında

ilişkin sayılamalara rastlayamadık. Bununla birlikte, durumun değişmediği belirtilmektedir (Yıldırak, 1994).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, verimin artırılması ve tarımsal çağcıl girdilerin kullanılabilmesi için "toprak toplulaştırma" yöntemlerine başvurulması ve kalıt tüzesinde toprakların parçalanmasını önleyecek değişikliklerin yapılması zorunludur (Aksoy-Gülçubuk,1995). Bu, yalnızca sulanabilir topraklarda toplulaştırma yapılmasına ilişkin yasanın öngördüğü "tarım düzeltimi" anlayışıyla değil, çiftçiyi topraklandırmayı, ekonomik amaçla güçlendirilmesini ve örgütlenmesini amaçlayan "Toprak Düzeltimi" yaklaşımı içinde gerçekleştirilmelidir.

Kırsal Alanda Gelir Dağılımı da Denkser Değil

Türkiye'de hanehalklarının % 37.5'i kırsal alanda yaşamasına ve tarımsal uğraşlarla geçinmesine karşın, tarımsal gelir olarak toplam ulusal gelir içinde ancak %16.7'lik bir pay almaktadır. Buna karşılık, hiç çalışılmadan elde edilen taşınmaz, karşılıksız ve taşınabilir değerli kağıt (menkul kıymet) gelirleri toplamın % 29.3'ünü oluşturmaktadır.

Tarım, endüstri ve hizmet kesimlerinin ulusal gelirdeki payları tarım kesiminin zararına değişmektedir. 1968 yılında tarımın ulusal gelirdeki payı % 40.1 iken 1980'de % 24.1'e, 1990'da % 17.5'e, 1994'te ise %15.5 düzeyine düşmüştür. Buna karşılık, endüstrinin payı 1968'de %17 oranındayken, 1980'de % 19.3'e yükselmiş, 1990'da % 25.5 olmuş, 1994'te % 26.4'e ulaşmıştır.

GSMH' dan kişi başına düşen payın (ABD doları "\$" olarak) değişimi de tarımın aleyhine olmuştur. 1970 yılında genelde kişi başına 539 \$ dolayında iken, tarımda 321 \$, tarım dışında 877 \$ düşmekteydi. 1980 başlarında, genelde kişi başına 1539 \$, tarımda 703 \$, tarım dışında 2584 \$ düzeyine gelinmiştir. 1990 yılında GSMH' dan kişi başına düşen genelde 2687 \$'a, tarımda 1167 \$'a tarımdışında 3741 \$'a yükselmiştir.

Tarımda ve tarım dışında kişi başına düşen GSMH arasındaki fark 1970'de 1'e 2.7 iken giderek büyümüş 1997'de 3.7 katına çıkmış, 1990'da da 3.3 katı dolayında olmuştur.

Bu göstergeler, ulusal gelirden alınan pay açısından, köy ile kent, köylü ile kentli, tarımla tarımdışı kesimler arasında derin bir uçurum bulunduğunu gözler önüne sermektedir.

Toprakların hanehalklarına dağılımdaki dengesizliğe koşut olarak kırsal alanda gelir dağılımı da denkser değildir. En alt gelir basamağındaki beştebirlik hanehalkı dilimindekiler gelirin en çok % 5.6'sını alırken, en üst gelir düzeyindeki beştebirlik hanehalkı dilimindekiler gelirin yarısına yakın bir dilimini (% 47'sini) almaktadır.

Hanehalkı gelir dağılımı anketleri sonuçları ülke genelindeki denksersizliğe koşt olarak, kırsal alanda yaşayan hanehalkları arasında büyük denksersizliğin varlığını, bunun 1987'den 1994'e giderek bozulduğunu ortaya koymaktadır. En alttakiler (en alttaki beştebirlik gelir dilimindekiler) 1987 sonuçlarına göre gelirden % 5.24 gibi bir pay alıyordu. 1994'te bu pay yüzde 4.86 oranına düşmüştür. Buna karşılık, en üsttekilerin (en üst düzeydeki beştebirlik gelir dilimindekilerin) aldığı pay, yüzde 49.94'ten 54.88'e yükselmiştir. Her iki gelir katmanındakilerin payları karşılaştırılırsa, en üstekiler, en alttakilere göre 9.58 kat daha çok pay alırken dönem sonunda bu paylarını 11.2 kat düzeyine getirmişlerdir. Bu da, gelir dağılımının giderek alt ve orta alt gelir düzeyindekilerin zararına bozulduğunu açıkça göstermektedir. Gerçekten, gelir dağılımındaki denkserliğin ölçütü olarak yararlanılan Gini katsayısının, 1987'den 1994'e 0.437'den 0.492'e çıkmış olması da bozuk olan gelir dağılımının daha da bozulduğunu kanıtlamaktadır.

DİE verilerine göre kırsal kesimde kişi başına aylık harcanabilir gelirin tarım ve orman kesimindeki aşgari ücretin altında kaldığı bir gerçektir. Bu durumda kırsal kesimde çalışan kişinin beslenme, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve eğitim gibi zorunlu gereksinmelerini günün ederleri üzerinden en alt düzeyde bile karşılayamaz düzeydedir. Hatta, yalnızca en alt düzeyde 2450 kalori olarak beslenmeyi karşılayan "yoksulluk sınırı"nın altında yaşayanlar kırsal kesimin yaklaşık % 14'ünü oluşturmaktadır (Karaman 1993).

Kırsal alandaki gelir dağılımına da aynı açıdan bakıldığında, en alttaki beştebirlik dilimdeki hanehalkları, 1987'de yüzde 5.21'lik bir pay aldığı, 1994 yılında ise bu payın yüzde 5.57 dolayında kaldığı görülmektedir. Buna karşılık en üstteki beştebirlik dilimdeki hanehalkları, 1987'de yüzde 47.82, 1994'te 47.0 oranında pay almaktaydı. Arada 0.82'lik azalma gelir dağılımındaki bu dengesizliği ortadan kaldırılabilecek boyutta değildir. Gerçekten, Gini değerleri (0.417'den 0.414'e) binde 3'lük bir değişme göstermekteyse de, bunun iki katman arasındaki farkın giderildiği anlamına gelmeyeceği açıktır.

Toprak ve Gelir Dağılımındaki Dengesizliklerin Sonucu : Kırsal Alanda Toplumsal ve Ekonomik Katmanlaşma

Köylülük Farklı Ekonomik ve Toplumsal Katmanlardan Oluşuyor

Genellikle, köylülüğe çıkarları ve ekonomik güçleri ortak ve eşit bir toplumsal sınıf olarak bakılmaktadır. DİE verilerine göre yaklaşık % 14 dolayında olduğu kestirilen, Köy Envanter Etütlerine göre ise yaklaşık %30'u bulan geniş bir topraksızlar kitlesi vardır. Toprakların işletmeler arasında da dengesiz dağıldığını, bu yüzden cüce ve küçük işletmelerin büyük çoğunluğu oluşturduğunu biliyoruz. Topraksız ya da az topraklı köylülerin başkalarının

toprakları üzerinde bir anlamda yarı-feodal ilişkiler içinde (artı ürünü toprağın sahibine emek ve ürün rantı olarak kaptırarak) üretim yapmaktadır. Bunların hiçbir toplumsal güvencesi yoktur. Buna karşılık büyük toprak sahipleri, azınlıkta olmalarına karşın, çoğu kez aile bireylerine kağıt üzerinde dağıtılmış olan geniş topraklarda, kimi gelişmiş bölgelerde kapitalist ilişkiler, kimi geri kalmış bölgelerde de ağalık ilişkiler içinde artı ürünü denetlemektedirler.

Toprak sahipliği, işletme büyüklüğü ve gelir düzeyleri hep birlikte değerlendirildiğinde köylülüğün tek bir toplumsal ve ekonomik sınıf oluşturmadığı, alt sınıflardan, daha doğrusu katmanlardan oluştuğu sonucuna varılmaktadır. Bunların göreceli önemlerini şöyle özetleyebiliriz:

Katmanlar	Toplamdaki Payı (%)
● Tarım işçileri (topraksızların % 93'ü).	10.8
● Tarım dışında çalışanlar (topraksızların % 7'i)	0.8
● Yoksul Köylüler (50 da.' dan az topraklı)	13.0
● Küçük Köylüler (51-100 da. arasında topraklı)	66.4
● Orta Köylüler (101-500 da. arasında topraklı)	8.6
● Zengin Köylü (501 da. ve daha çok topraklı)	0.2
● Ağalar (501da. ve daha çok topraklı)	0.2
● TOPLAM	100.0

1970'li yılların verilerine göre düzenlediğimiz bu çizelgedeki oranlar değişmiş olsa da köylerimizdeki bu toplumsal ve ekonomik katmanlaşma yapısının geçerliğini korumakta olduğu anlaşılmaktadır (Boratav, 1989).

Az, daha doğrusu yetersiz toprağı olan yoksul ve küçük köylü katmanları yarı-feodal ilişkilerden çok, ilkel kapitalist ilişkiler içindeki basit-meta üreticileridir. Bunların çoğu, geçimlik bir ekonomik yaşam sürdürmektedir. Yalnızca temel gereksinmelerini karşılamak üzere pazara açılmışlardır. Tefeci-tüccarla ilişkiler kurmak zorundadırlar.

Ağa topraklarında ortakçı, yarıcı, kiracı olarak çalışmakta olan kimi küçük üreticiler ağaya hem üründen pay verme (ürün rantı), hem de kendisi ve aile bireyleri ile birlikte ağanın çeşitli işlerinde ücretsiz çalışmak (emek rantı, angarya) zorunda olduklarından ekonomik, aynı zamanda toplumsal ve siyasal açılardan ağanın denetimi altına girmekte, ona bağımlı olmaktadır.

Yeterince tarım araçlarına sahip bulunan, gerektiğinde ücretli işçi çalıştırabilen, işçilerinin yarattığı artı üründen gelir sağlayan orta köylüler tefeciye ürem (faiz) ödeyerek gelirinin bir dilimini onlara kaptırmış olurlar. Topraklarının kalıt yoluyla parçalanması ya da tefeci tüccar borcu yüzünden topraklarının bir bölümünü elden çıkarmak zorunda kalan orta köylülerin bir bölümü giderek yoksullaşmaktadır. Bunun yanında, başkalarının topraklarını, traktörleri ile yarıcı ya da ortakçı olarak tutup işleten orta köylüler yaygınlaşmaktadır.

Büyük toprak sahiplerine gelince. Doğu ve Güneydoğu'da toprağını yarıcıya, ortakçıya veren, yarı-feodal ilişkiler içinde artı ürüne el koyan geleneksel ağa ile Batı'da ücretli işçi çalıştıran, çağcıl girdilerden yararlanan kapitalist çiftlik sahipleri ayrı katmanlar oluşturmaktadır.

Bu katmanlaşma karşısında, kamunun sunduğu hizmetlerden, kredi ve benzeri olanaklardan, uygulanan destekleme alımlarından, taban fiyatlarından yararlanma, daha doğrusu köylü yararına girişimlerden yararlanma açılarından bu katmanlar arasında büyük farklılıklar vardır.

Yukarıda açıkladığımız toplumsal-ekonomik yapıyı, toprak-insan ilişkilerini, gelir dağılımını, işletme biçimlerini dikkate alınmaksızın geliştirilen kalkınma ve kırsal gelişme yöneltileri, yapılan çalışmalar ve uygulamalar, yaşamlarını güçle sürdürebilen tarım işçilerinin, küçük ve yoksul köylü katmanlarının sorunlarına çözüm getirmemekte, daha çok orta ve büyük topraklıların işine yaramaktadır. Bu da toplumsal denkserliğe aykırı sonuçlar doğurmaktadır.

Tarımda Makineleşme ve Çağcıl Girdilerin Kullanımı ve Yeniliklerin Yayılması ve Teknolojik İşsizlik Sorunu

Tarımda yeni uygulamaların (teknolojilerin) ve çağcıl girdilerin üretim süreçlerinde kullanılmasıyla bir yandan üretim ve verim artışı sağlanırken, öte yandan da kişi işgücünün işlendirilmesine gereksinim kalmamakta, bu da "teknolojik" işsizliğe yol açmaktadır.

Burada tartışmaya açılması gereken nokta, tarımsal üretimde yeni uygulamaların, çağcıl girdilerin kullanılıp kullanılmaması değildir. Teknolojik işsizlik konusunun, bilinen gizli, mevsimlik ve işsizlik ile birlikte ele alınması gerekmektedir. Burada, kırsal kesimdeki boş duran, yararlanılamayan işgücünün, köyden kopmadan, kırsal alanın gelişmesine nasıl katkıda bulunabileceğini tartışmak gerektiğini vurgulamak isterim.

Tarımda İşsizlik, Çalışma Koşulları ve Toplumsal Güvenlik

İşsizlik : Açık, Mevsimlik, Gizli (Eksik İşlendirme), Teknolojik, Yapısal

Kırsal alanda mevsimlik, gizli, açık, teknolojik ve yapısal işsizlik biçiminde ortaya çıkan işgücü çokluğu sorunu vardır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, 1955 yılının temmuz ayında 400 bin, ocak ayında 7.4 milyon kişinin tarımda çalışmasının gerekli olmadığı belirtiliyordu. Daha sonraki kalkınma planlarında da bu konuda birbiriyle tutarlı olmayan kimi işsizlik sayıları yer almışsa da bunların hesaplanma yöntemi ve işsizlik türü olarak farklı noktalardan çıktığı söylenebilir.

Tarımda işsizliğin yaygın ve başat olduğunu ileri sürenler, toplam tarımsal üretimin gerçekleşebilmesi için gerekli olan işgünü toplamını saptadıktan sonra, yıl içinde açık yer ve havada çalışmaya elverişli günler sayısı ile karşılaştırılmasını önermektedirler. Örneğin, yıllık toplam üretime ulaşmak için 119 gün çalışması gerektiği, oysa çalışılabilir gün sayısının 215 olduğu, bu durumda, tarımda her kişinin 215-119=96 gün boş kaldığını, gizli işsiz sayılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu sayılar, ülkenin çeşitli bölgelerinde iklim koşulları farklılıklarına bağlı olarak bölgeden bölgeye değişmektedir. DPT kaynaklarına göre, tarımda çalışılan gün sayısı 1959'da 149, 1964'te 141 idi. Daha sonraki plan dönemlerine ilişkin sayılamalara rastlayamadık. Bununla birlikte, çalışılabilir günler ve toplam üretim sayıları değişmiş olsa bile, tarımdaki işgücü artığı bulunduğu bir gerçektir. Bunların "gizli işsiz" ya da "mevsimlik işsizlik" mi, yoksa "eksik istihdam" mı sayılacağı konusundaki tartışmalara girmek istemiyoruz. Önemli olan toplam tarımsal üretimi gerçekleştirmeye yetecek toplam işgücü sayısından daha çok sayıda kırsal işgücünün tarım kesimindeki varlığıdır.

Tarımda makineleşmenin de teknolojik işsizlik doğurduğu biliniyor. Bir traktörün köye girmesiyle 4 ile 9 arasında insanın üretimden kopması, işsiz kalması olasıdır.

Öte yandan, toprakların ufalanmış ve köyün çok farklı yerlerine dağılmış olmasından kaynaklanan işgücü savurganlığını bir tür "yapısal işsizlik" saymak gerekir. Toprak toplulaştırmalarının bu konuda anlamlı gelişmelere yol açtığını, işgücünün verimliliğini arttırdığını biliyoruz.

Türkiye, çeşitli ülkelere göre tarımsal işgücü bakımından oldukça farklı oranlara sahiptir. İşgücüyle ilgili DİE sayılamalarına bakıldığında, işgücünün dağılımında tarımda çalışanların payı 1995'te % 47.6, 1996'da % 45.8'dir. İşgücü tanımından kaynaklanan kimi farklılıklar doğmuş olsa da, gelişmiş ülkelerden ABD'de bu oran % 2.9, İsveç'te 3.1, Almanya'da % 3.3, Kanada'da 4.1, İsviçre'de 4.3, Fransa'da 4.7, Japonya'da 5.7'dir. Portekiz % 11.4 oranıyla ikinci sırada yer almakta, ardından İtalya (%7.5) ve Finlandiya (%7.7) gelmektedir.

DİE, 1997 Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, 12 ve daha yukarı yaşlarda bulunan 47 milyon kişinin % 47.4'ünü oluşturan 22.4 milyon kişi işgücüne katılmaktadır. 20.8 milyon kişinin işi gücü vardır.

1.5 milyon insan işsizdir (% 6.9). Yaklaşık 1.4 milyon kişi de eksik istihdam kapsamında kalıyor. Bunların yüzdesi de % 6.1'dir. İşsizlerle birlikte eksik istihdam edilenler dikkate alınırsa etkin işgücünün % 13'ü ya işsizdir ya da eksik çalışmaktadır (DİE, 1998). Bunun oldukça iyimser bir saptama olduğu kimi kestirimlere göre bu oranın % 20-25 olduğu ileri sürülmektedir (Yıldırak, 1995).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarımda çalışan 8.4 milyon kişiden 3.4 milyonunun (%30.7'inin) işgücü artışı (fazlalığı) olduğu vurgulanmaktadır. Tarımda işçi konumunda bulunan ve yılın ancak birkaç ayında iş bulabilen kişilerin de buna eklenmesiyle, kırsaldaki açık ya da gizli işsiz sayısının 4-5 milyona çıkacağı belirtilmektedir. Kırsaldaki hızlı nüfus artışı, makineleşme, küçük işletmelerin çoğunlukta olması, toprakların kalıt yoluyla parçalanması sonucunda işletmelerin verimli olmaktan çıkması, tarımın iklim ve toprak koşullarına bağlılığı gibi etmenler nedeniyle tarımdaki işsizliğin bunalım yarattığı, köylüyü kente göçmeye ittiği belirtilmektedir (Yıldırak,1995).

İşgücünü oluşturan 20.8 milyondan 8.2 milyonu (% 39.5'i) tarım kesiminde çalışmaktadır. Ülke genelinde çalışanların % 73.8'i erkek, kalanı (% 26.2'i) kadın olmasına karşılık tarım kesiminde çalışanların % 56.7'si erkek, geri kalanı (% 43.3'ü) kadındır (DİE,1998).

Tarımda çalışan işgücünün işteki konumlarına bakılırsa kadınların durumu ilgi çekicidir. Tarımda çalışan erkeklerden dörtte birine yakın bir bölümü (%25.8'i) ücretsiz aile işçisi durumunda iken, kadınlardan beşte dördünden çoğu (% 83.5') ücretsiz aile işçisidir. Kadınlardan yalnızca onda biri (%10.1'i) kendi hesabına çalışırken, bu oran erkeklerde beşte üçün üstüne çıkmaktadır (% 62.9).

Tarım Kesiminde Toplumsal Güvenlik

Toplumsal güvenlik açısından kırsal kesimin sorunları çözümlenmemekte beklenmektedir. Sosyal Sigortalar Kurumu kapsamına kamusal tarım işletmelerindeki büyük bir yüzde oluşturmayan tarım işçileri dışında, kırsal kesimdeki işçiler arasında sigorta kapsamına girmemiş olanlar çok sınırlı bir boyuttadır. Öte yandan, mevsimlik işçilerin toplumsal güvenliği hiç yoktur denebilir. Ücreti belirlemede ve ödenmesinde örgütlü bir güce sahip olmayan bu kitlenin çalışma koşulları ve emeğinin karşılığını alabilmesi "elçi", "dayı" gibi sözcüklerle nitelenen aracı kişilerin iki dudağı arasındadır. Tarımla uğraşanların, geçimini tarımsal üretimden sağlayanların büyük çoğunluğu, kendi işinin sahibi olduğu gibi kendisi ve ailesi işletmenin işçisi durumundadır.

Toplumsal güvenliğin bunları da kapsamasının toplumda büyük yararlar sağlayacağını vurgulamakla yetiniyoruz.

Kırsal Alanda Yerleşme Düzeni

Türkiye’de yerleşme düzeni, yüzyıllar içinde, uzun göç dalgalanmaları, iç yerleştirme hareketleri, dıştan kuşatmalar ve saldırılar, eşkıya korkusu, tahsildar, jandarma baskısı gibi etmenlerin etkisi altında, coğrafya koşullarına göre uzun sürede oluşmuştur. Bugünkü düzenin kırsal gelişme yöneltileri açısından önemli sayabileceğimiz özellikleri şunlardır:

- Nüfus sayımlarında köy muhtarlıkları dikkate alındığından kırsal yerleşmelerin sayılarına, nüfusça büyüklüklerine ilişkin bilgilere rastlayamadık. Kimi resmi belgelerde kırsal alandaki yerleşmelerin sayıları konusunda farklı verilere rastlansa da mahalle, kom, mezra ve benzeri köy-altı yerleşmelerin sayıları 80 ile 85 bin arasında değişmektedir. KÖY’ lere ilişkin yazanağına göre, bunların sayısı 82,522’dir. Bunlardan 36,222’i köy ve bucak özeği, geri kalan 46,296’ı köyaltı yerleşme konumundadır. Toplam kırsal yerleşmelerin % 48.5’i KÖY kapsamı illerde bulunmaktadır. Başka bir anlatımla kırsal yerleşmeler, nüfusça çok küçük yerleşmelerden oluşmaktadır.

- Coğrafya koşulları açısından konumlarına bakıldığında köy muhtarlıklarının, kırsal yerleşmelerin beşte birine yakın bir bölümü, ovada ve onda biri vadide, büyük çoğunluğu (yaklaşık % 65’i) dağ eteğinde, yamacında ya da sırtında kurulmuştur. Toprağı dar olan bu engebeler üstüne yerleşmiş olan köylere ulaşmanın, hizmet götürmenin güçlükleri ortadadır.

- Köylerimizin yaklaşık % 30’u, çoğu kez tarla ya da bağ ve bahçelerinin içindeki evlerden oluşan seyrek, dağınık yerleşmelerdir. Bu da kimi hizmetlerin ve altyapının maliyetini arttırmakta, güçlükler yaratmaktadır.

- Kırsal yerleşmelerin üçte birinden çoğunun ilçe özeklerine 30 km. ve daha çok uzaklıkta bulunması, köy yollarındaki kimi gelişmelerin gerçekleşmesine ve ulaşım olanaklarının artmasına karşın yine de yönetimle ilişkiler açısından sınırlılıklar taşımaktadır.

- Yakınında sazlık ve bataklıkların bulunması da kimi köylerimizde önemli sağlık ve güvenlik sorunları yaratmaktadır.

- Köylerimizin önemli bölümünün, yersarsıntısı, su basması, toprak kayması, çığ vb. doğal yıkım tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu bir gerçektir. Yerleşme düzeninin bu tehlikeleri en aza indirecek biçimde oluşmamış olması köylünün can ve mal güvenliğini tehdit etmektedir.

Yerleşme düzeninin kırsal gelişme açısından doğurduğu sonuçlar şöyle özetlenebilir:

1. En uygun ölçek büyüklüğüne varılmadığı için kimi kamusal işgörüler (hizmetler), kırsal altyapı küçük yerleşmelerde daha çoğa malolmaktadır.

2. Dağınık ve küçük yerleşmeler, yönetimin köy topluluğuyla iletişimini zayıflatmaktadır.

3. Birden çok yerleşmeden oluşan köy muhtarlıklarında halkın katılımı da sınırlı olmaktadır.

4. Küçük ve dağınık yerleşmelerde yaşayan köylüler, ova ve toplu köylere göre yeniliklere karşı daha bağınaz davranmaktadırlar.

5. Elverişsiz yerlerde kurulan yerleşmelerde yoğun tarıma, çağcıl uygulamalara geçişte daha geç kalmaktadır.

Orman Köylerinin Özel Sorunları

Köylerimizin önemli bir bölümü (yaklaşık beşte üçü) ormanların yakınında (% 13), orman bitişliği (% 20) ya da orman içinde (% 25'i) kurulmuştur. Büyük çoğunluğuyla (yaklaşık % 80), dağ ve yayla özelliği taşıyan yerlerde, kimi kez % 15'ten çok eğimli yerlerde kurulmuş olan orman köylerinin yarısından biraz azının (% 46'sının) dağınık birimlerden oluştuğu belirtilmiştir (Geray, 1974).

Orman köylerinde toprak darlığı söz konusudur. Hiç ya da çok az toprağı bulunan ailelerin oranının yüksek olduğu bilinmektedir. Ayrıca, toprakların işletmeler arasındaki dağılışı da dengesizdir. Dağınık ve dağlık köylerde, kamu hizmetleri, yeniliklerin yayılması, verim düşüklüğü gibi güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Orman köylerinde, özellikle orman içindeki köylerde yaşayanlar, yangın, kaçak kesim yapılması, odunun yakacak olarak kullanılması, konut yapımında ağaç gereçlerin kullanılması gibi nedenler yüzünden orman varlığına çok büyük zararlar vermektedir.

Köylünün ormana sahip çıkmasını sağlayacak ortamlar yaratılmalıdır. Boş zamanlarında ormancılık işlerinde işlendirilme olanaklarının yaratılması kırsal gelişme yöneltileri açısından büyük bir önem taşımaktadır (GERAY, Uçkun 1997).

Kırsal Alanda Örgütlenmeler : Kooperatifleşme

Kırsal alanda geleneksel örgütlenmeler, dayanışma ve yardımlaşma gelenekleri, özellikle imece, para ekonomisine geçilmekle, kente göç nedeniyle giderek zayıflamaktadır. Tarımsal verimliliğin arttırılması, pazara açılmanın gereklerini yerine getirilmesi, ürünlerin değerlendirilmesi, tarımsal girdilerin

sağlanması, vb. nedenlerle giderek çözülen geleneksel yardımlaşma yerine, çağdaş örgütlenmelerde, örneğin kooperatiflerde birleşme zorunluluğu vardır.

Kırsal kesimde kredi, köy kalkınması, tarım satış, pancar üreticiliği gibi çeşitli kooperatif örgütlenmeler gidilmişse de, özellikle özel yasalara göre kurulmuş olan tarım satış ve kredi kooperatiflerinin yapılarının demokratik açıdan eleştirilen kimi sınırlılıklar taşıması, bunların köylü girişimlerinin ve katılımcılığın gelişimine katkıda bulunmaması nedeniyle köylülerin özüne yardım ve dayanışma örgütü durumuna giremedikleri gözlemlenmektedir.

1163 sayılı yasaya göre kurulan kooperatiflerin, özellikle kalkınma kooperatiflerinin üst örgütlenmelerinin Bakanlıkça engellenmesi bu kooperatif birliklerinin gelişmesini önlemektedir.

Köylü kredi kooperatiflerini bir bankanın köydeki ajansı; tarım satış kooperatiflerini devletin destekleme alımları için taşra örgütünün bir birimi olarak görmektedir.

Kırsal gelişme yöneltilerinin en etkin olmazsa olmaz nitelikteki bir örgütü olan kooperatiflerin bağımsız, özerk kuruluşlar olarak yeniden yapılandırılması zorunluluğu vardır (Mülayim, 1995).

Kırsal Gelişme Yöneltilerinin Dayandığı Temel Yaklaşımlar

Kırsal gelişme yöneltilerinin dayandığı temel yaklaşımları şöyle sıralayabiliriz (Geray, 1974) :

1- Köklü değişiklik amaçlayan yaklaşımlar (toprak reformu)

2- Hizmet ağırlıklı yaklaşımlar

- Kıra götürülen hizmetlerin kapsamı (Ekonomik yapıyla ilgili tarımsal gelişme; Yerleşme ve fiziksel çevrenin iyileştirilmesi; Kırsal altyapı; Kamu Güvenliği; Çalışma koşulları ve Toplumsal güvenlik; Ulaşım ve iletişim vb.)

- Özel yönetsel yaklaşımlar (emanet yöntemi, evini yapana yardım yöntemi, yerel girişimi destekleme fonları yöntemi)

3) Yerleşme düzeninden kaynaklanan sorunlara çözüm yaklaşımları

- köyleri birleştirme

- birleştirme dışındaki çözümler (Köykent; Tarımkent; Merkezköy)

- orman köylerinin özel durumları

4) Gönüllü, Katılımcı, Demokratik Yöntemlere Dayalı Toplum Kalkınması Yaklaşımı (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Girişilen Deneme Çalışmalarının Değerlendirilmesi)

5) - Tarımsal alandaki işsizliğe karşı işlendirme yaklaşımları (Kırsal Sanayi, KUP, KİP, Bos zaman etkinlikleri)

Köklü Değişiklik Amaçlayan Yaklaşımlar: İnsan-Toprak İlişkilerinin Düzeltimi

Kırsal gelişme açısından insan-toprak ilişkilerini yeniden düzenlemeyi, toprak iyeliğinin belli ellerde toplanmasının ekonomik ve toplumsal sakıncaları önleme amacını güden toprak düzeltiminin tek ereği yalnızca, az topraklı ya da topraksız köylü ailesinin geçinmeye elverişli büyüklükte toprağa sahip kılınması değildir. Çiftçiyi topraklandırma kadar önemli olan, verilen topraklar üzerinde çiftçinin verimli ve etkin biçimde üretim yapmasını sağlayacak kredi, proje, araç gereç, tohumluk vb. olanaklar ile donatılması, tarımda verimin, üretimin artırılması, artı ürünün köylüde kalmasını sağlayacak biçimde değerlendirilmesidir. Bu amaçla özüne ve karşılıklı yardım, toplumsal dayanışma çerçevesinde örgütlenmesi de köklü bir toprak düzeltiminin önemli amaçları arasında yer almaktadır. Toprak düzeltimi yoluyla kırsal alanda toplumsal adaletin, özellikle gelir dağılımının denkserliğinin sağlanması beklenmektedir.

Atatürk'ün ölümüne doğru bir tür vasiyeti niteliğindeki şu sözleri ile toprak düzeltimi yapılması için bir yönerge bilinmeliydi: *"Toprak yasasının bir sonucu varmasını Kamutayın yüksek kayırmasından beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği toprağın iyisi (maliki) olması her ne olursa olsun gereklidir. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu ilkededir"*. Ne yazık ki, O'nun bu vasiyeti yerine getirilemedi (Geray, 1981).

1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, Meclis'te görüşülürken fırtınalar kopmuş, büyük toprak sahibi milletvekilleri karşı çıkmışlardı. Demokrat Parti'nin kuruluşunda başı çekenler arasında bunlar vardı.

Yasanın amacı, yasaya uygun niteliği taşıyanları ailesiyle birlikte geçimlerini sağlayacak, iş-güçlerini değerlendirecek ölçüde toprak sahibi kılmak; toprak verilenleri ve toprağı olsa bile üretim araçları eksik olan yoksulları kuruluş, onarım, çevirme anaparası, canlı cansız demirbaş ile donatmak; yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamaktı (Madde. 1).

Bu yasa, özel iyelikteki büyük toprakların kamulaştırılmasına gidilmeksizin yalnızca kamunun elindeki toprakların dağıtılması biçiminde bir uygulama bulmuştur. Başkasının topraklarını işleyen ortakçı, kiracı ya da tarım işçisi olarak çalışanlara dağıtılma yoluna gidilmemiştir. Dağıtılacak hazine toprağı kalmayınca, meralar, düşük verimli topraklar dağıtılmıştır. Toprakların iyileştirildikten sonra gereksinim sahiplerine dağıtılması düşünülmemiştir, kredi ve donatım yardımlarının yasanın amacına uygun biçimde kullanılmamış olduğu belirtilmektedir (Yavuz 1968 ; Geray, 1974).

27 Mayıs 1960 askeri yönetimi döneminde 1961 Anayasası'nın toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirme, topraksız ya da yeteri ölçüde toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak için gerekli önlemleri devletin almasını öngörmesine (Madde 37) karşın, buna uygun biçimde bir toprak düzeltimine gidilemedi.

12 Mart 1971 Askeri yönetimince hazırlıklarına başlatılan ön önlemler yasasından sonra, 1973'te Toprak ve Tarım Reformu yasası çıkarıldıysa da bu yasa Anayasa Mahkemesi'nce yöntem yönünden iptal edilmiştir.

1983'te işbaşına gelen ANAP Hükümeti'nin çıkardığı sulanabilir topraklarda tarım düzeltimi yapılmasını öngören yürürlükteki yasa daha çok toprak toplulaştırmaya dayalı, verimi ve üretimi artırıcı niteliktedir. Bu, yasanın GAP bölgesinde uygulamasına geçildiği bilinmektedir.

Hizmet Ağırıklı Yaklaşımlar

Kıra götürülen kamu işgörü (hizmet)leri, ekonomik yapıyla ilgili tarımsal gelişme ve iyileştirme; yeniliklerin benimsenmesini, uygulamaya geçirilmesini amaçlayan tarımsal yayım; yerleşmelerin fiziksel çevresinin iyileştirilmesi; kırsal altyapı; kamu güvenliği; çalışma koşullarının düzenlenmesi ve toplumsal güvenlik; ulaşım ve iletişim vb. işleri içeren çok çeşitle alanlarda bir geniş yelpaze oluşturmaktadır.

Burada önemli olan, çoğu özekselleşen yönetimin üslendiği bu görevlerin yerinden görülmesi, halkın ilgi ve katılımını sağlayacak izlencelerin yerinden yürütülmesidir. Özekselleşen yönetimin taşra birimlerinin Anayasa'nın öngördüğü "yetki genişliği" ilkesine göre işlemesi ve yapılanmasının sağlanamamış olması bu konuda sınırlılıklar yaratmaktadır.

Ayrıca, kimi görevlerin yerinde yerine getirilmesi, yerelleştirilmesi (*subsidiarity*), Anayasa'nın yerinden yönetim ilkelerine göre yürütülmesi, bu bağlamda kırsal alanda yönetimin yeniden yapılandırılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Özel Yönetimsel Yaklaşımlar

Kırsal gelişme yöneltlerinin yürütülmesinde ülkemizde ve yeryüzünde denenmiş kimi özel yönetimsel yaklaşımlar, örneğin, emanet yöntemi; evini yapana yardım yöntemi; yerel girişimi özel fonlarla destekleme yöntemi gibi edinilmiş deneyimlerin değerlendirilmesi gerekir.

Emanet Yöntemi

Halkın katılımına en elverişli yöntemlerden biri olan, özellikle bayındırlık ve yapı işlerinde başarılı vali ve kaymakamların iyi sonuçlar aldığı bildiğimiz emanet yöntemi, üslenici karının aradan çıkarılmasını; araç, gereç, iş makinelerinin sağlanmasını; hızar, marangoz işliği vb. kuruluşların oluşturulmasını; kamu kuruluşlarının (orman işletmelerinin, karayollarının, köy hizmetlerinin...) olanaklarından yararlanılmasını sağlamaktadır (Geray, 1965, 1974). Bu yöntemin uygulanmasıyla, işgörünün gerçekleştirilmesinde, altyapının yapılmasında büyük arttırmalar sağlanabildiğine, örneğin aynı ödenekle bir yerine iki sağlık ocağı ya da derslik yapılabilmesine ilişkin olumlu örnekler vardır (Tokat Örneği, 1988)

Evini Yapana Yardım Yöntemi

Kırsal alanda konut sorununa kısa solukta çözüm bulmak için köy halkının, işbirliği ve dayanışma içinde, emeğini, ustalığını katarak, boş duran işgüçlerini değerlendirerek daha sağlıklı, daha iyi yaşanabilen konutlarını birlikte yapmalarına olanak sağlayan evini yapana yardım yöntemi ülkemizde de sınırlı ölçüde de olsa uygulanmıştır. Gerekli mesleki eğitim verilmeksizin işe başlanması, gerekli araç gereçlerin, parasal ve teknik desteğin yeterince sağlanmaması, uygulamaların başarısını sınırlamıştır (Geray, 1974).

Köy Kalkınmasını Özendirme Fonları

Genel yönetim ve il özel yönetimleri bütçelerine, yerel halkın giriştiği projelerin başarıya ulaşması amacıyla ödenek konularak fonlar oluşturulmasının kırsal gelişme yöneltisi açısından özendirici rolü vardır. Bu konuda ülkemizin deneyimi, bu fonların yetersizliği yanında, siyasal yeğlemelere göre kullanılması yüzünden başarılı sonuçlar vermemiştir (Geray, 1967). İl Özel İdareleri Bütçelerine "köylere yardım" adıyla konulan ödeneklerin kullanılmasında da benzer gözlemler yapılmaktadır. Devlet gelirlerinden İl Özel İdarelerine ayrılan payın bir dilimi köylere ayrılmaktadır.

Yerleşme Düzeninden Kaynaklanan Sorunları Çözmeye Yönelik Yaklaşımlar

Yerleşme düzeninden kaynaklanan sorunlara çözüm bulma amacıyla çeşitli yaklaşımlar önerilmiştir. Bunlardan biri "40 bin köyü 5 bine indirgemek", 8-10 nüfuslu kasabalara dönüştürmek üzere köylerin birleştirilmesi yaklaşımı 1960'lı yılların başında Sayın Mustafa Ok'un Yunus Nadi fıkraya yarışmasını kazanması üzerine kamuoyunun gündemine gelmişti. Adıgeçen kişi sonradan Köy İşleri Bakanı olduysa da bu önerisini uygulamaya koyamadı. Birleştirme,

bir yandan demokratiklik ilkesiyle bağdaşmıyor, bir yandan da psikolojik, duygusalıklar, geçmişle ilgili alışkanlık ve algılamalar yüzünden insanlarca benimsenmesi kolay olmuyordu. Ayrıca, toprak düzeltimiyle ve öbür düzenlemelerle tamamlanmadıkça, salt birleştirme yarar sağlayamazdı. Üstelik, kaynakları sınırlı olan ve kalkınma çabası içinde bulunan bir ülkenin ekonomisi bunun maliyetini kaldıramazdı.

Köyleri Birleştirme Dışındaki Çözümler: Köykent; Tarımkent; Merkezköy Yaklaşımları

Köyleri birleştirmenin gerçekçi olmadığı anlaşıldığından birleştirmeye dayalı olmayan yaklaşımlar da ileri sürüldü. Kimi partilerin izlencelerinde, hatta kimi hükümetlerin izlencelerinde de yer verilen bu yaklaşımların ortak özelliği, köyleri birleştirmeye gitmeksizin, köye yönelik kamusal işgörü ve altyapıların belli özeklerde odaklaştırılmasını amaçlamasıydı. Bunlar, işgörü ve altyapıdan daha çok sayıda köylünün yararlanmasını, böylece hizmetin verimliliğini, kaynaklardan artırım sağlamayı ön plana çıkarılıyordu. Bununla birlikte, birleşme yerine, dolaylı biçimde çevre köylerden gelenlerin yerleşmesine elverişli ortam hazırlanmış olacaktı. CHP'nin Köykent yaklaşımı ile MHP'nin Tarımkent Yaklaşımı AP'nin Merkezköy Yaklaşımı'ndan farklı yaklaşımlardı. Merkezköy yaklaşımı daha çok işgörü ve altyapının malosunu düşürme, bunlardan daha çok insanın yararlanması amacının ağır bastığı bir tür yönetsel yaklaşımdır.

Buna karşılık, Köykent ve Tarımkent yaklaşımları, merkezköyün yönetsel amaçlarına ek olarak ekonomik önlemleri, yerel örgütlenmeleri de öngören yaklaşımlardır. Bunlar arasında da farklar vardır. Köykent, toprak düzeltimini öngörmekte, ekonomik örgüt olarak kooperatifi yeğlemektedir. Buna karşılık Tarımkent, köylülerin çiftçi birlikleri yoluyla örgütlenmesini öngörmektedir.

Orman Köylerinin Özel Durumlarına Çözüm: Köylerin Orman Dışına Çıkarılması

Orman yasaınca öngörülmesine karşın ormana zarar veren konumdaki köylerin boşaltılması, orman dışında yerleştirilmesi önerisi üzerinde çok durulmakla birlikte uygulanabilir, gerçekçi bir önlem olarak görülmemektedir. Ormancılıkla ilgili üretim, taşıma, işleme vb. işlerde bu köylülere işlendirme yaratılarak ormana olan zararlarını en aza indirmek daha ussal bir yaklaşım olarak görülüyor. Orman ürünlerine dayalı kırsal endüstrilerin bu konuda olumlu örneklerini yaygınlaştırmak, köylülerin girişimlerini, kooperatiflerde örgütlenmesini desteklemek, özendirmek gerekir.

Gönüllü, Katılımcı, Demokratik Yöntemlere Dayalı Toplum Kalkınması Yaklaşımı

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Girişilen Deneme Çalışmaları

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında köy kalkınmasıyla eş anlamda kullanılan toplum kalkınması kırsal alandaki yerel toplulukların ekonomik, ekinsel, toplumsal sorunlarını çözmek için giriştikleri gönüllü çabaların devletçe desteklenmesine dayalı olan eğitsel ve örgütsel çabaların tümünü kapsamaktadır.

Eğitsel bir çaba olarak toplum kalkınması,

- bireylerin ve yerel toplulukların, kalkınmada girişkenliği ele almaları,
- sorunların çözümünün kendi ellerinde olduğuna inanmaları, özgüven kazanmaları,
- yerel kaynaklarını harekete geçirmeleri,
- kendileriyle ilgili konularda dışardan kişi ve kuruluşların değil kendilerinin karar vermeleri,
- yerel doğal, örgütçü, yenilikçi önderliğin gelişmesi, ön plana çıkması

doğrultusunda davranış, düşünce ve becerilerde değişiklik yaratmayı amaçlayan halk eğitimi çabalarını gerektirir. Ayrıca, köye yönelik çalışmalarında, köylüye tepeden bakan, gereken saygıyı göstermeyen, yalnızca emir vermekle işlerin yürüyeceğine inanan, insancıl ve demokratik davranamayan, benimsetemediği görüşlerini zorla dayatan kamu görevlilerinin bu davranışlarından kurtulmalarını, halkla ilişkilerinde toplum kalkınmasının gerektirdiği gibi davranma alışkanlığını kazanmaları için ayrıca eğitilmeleri gereğini vurgulamaktadır.

Toplum kalkınmasının örgütsel boyutu :

- Yerel toplulukların karşılıklı yardımlaşma ve toplumsal dayanışma çerçevesinde öz örgütlerini kurmalarını,
- kurulmuş olanları canlandırmalarını,
- sorunlarını çözmek için örgütlü bir biçimde çaba göstermelerini,
- örgütçü doğal önderlerin öne çıkarılmasını,
- demokratik ve katılımcı kooperatif kuruluşlarının bu açıdan desteklenmesini, özendirilmesini öngörmektedir.

Toplum kalkınması, tek yönlü, tek yanlı, daha doğrusu köyün bütününe kavramayan kalkınma çabaları yerine, köylünün duyduğu ortak gereksinimleri karşılamak, ortak sorunlarını çözmek için bütüncül bir yaklaşımdır. Özüne yardım ve topluluk dayanışmasını bir yükümlülük, zorunluluk olarak görülmediği, çözümün ancak bu yoldan bulunabileceği, birlikte karar verilen

çözümün yine birlikte gerçekleştirilebileceği gönüllü bir iş ve güçbirliğine dayanmaktadır.

Toplum kalkınması, I. BYKP döneminde önce, değişik bölgelerden seçilen altı, ertesi yıl eklenen altı, toplam 12 ilçede deneme çalışmaları DPT öncülüğünde başlatılmıştır. Sonradan kurulan Köy İşleri Bakanlığı bu çalışmaları yürütme sorumluluğunu DPT'den devir almış, deneme alanlarının sayısını gereken hazırlıklar yapılmaksızın birdenbire 37'e çıkarmıştır. Ayrıca fiziksel ve tarımsal boyutu ağır basan "çok yönlü kırsal alan planlamasına" ve işin yatırımcı boyutuna ağırlık veren Bakanlık bir anlamda başlatılan deneme çalışmalarının amacını ve yöntemlerini farklı bir ortama yöneltmiştir. Köylülerin bilinçlenerek kendi sorunlarına sahip çıkması ve devletten güçlerinin yetmediği yerde istemlerde bulunmasını günün iktidarı, olumlu karşılamayıp bu istemlere yanıt vermenin güçlüklerini bahane ederek, toplum kalkınmasını 2. BYKP'ndan çıkarmış ve Bakanlığın toplum kalkınmasından sorumlu birimi olan Halk Eğitimi Genel Müdürlüğünü Milli Eğitim Bakanlığına geri vermiştir.

Sonuçları alınmadan, değerlendirilmeden bir yana itilen toplum kalkınması deneme çalışmalarından kimi sonuçlar çıkarabiliriz.

Toplum kalkınması deneme çalışmaları:

- Köy topluluklarının girişkenliğini, güçbirliği yapmalarını sağlamada etkili olmuştur.
- Köylünün ortaklaşa ilgi ve gereksinme duyduğu sorunların çözümünde devletin desteğinin sağlandığı durumlarda köylü-devlet ilişkilerinin geliştirilmesinde etkili olmuştur.
- Kamu kuruluşları arasında eşgüdüm ve işbirliğinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.
- Toplum kalkınması birimi olarak seçilen ilçenin, kırsal gelişme açısından en uygun yönetim basamağını oluşturduğunu, fakat para kaynakları, taşıt, insangücü açısından yetersizlikler gösterdiğini, bunların giderilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.
- Yönetimin yapısının halkın girişkenliğini, gönüllü katılımlarını destekleyecek, özendirerek biçimde yeniden düzenlenmesi gereğini açıklığa kavuşturmuştur.
- Kırsal kesimde tarımla uğraşanların gereği gibi örgütlenmediklerini, kooperatifçiliğe gereken önemin verilmediğini, toplum kalkınmasının başarısı için demokratik kooperatifçiliğin ekonomik açıdan güçsüz durumda olanları güçlü kılabilecek etkin bir örgüt biçimi olduğunu gündeme getirmiştir (Geray, 1965, 1974, 1982).

Tarımsal Alandaki İşsizliğe Karşı Boşduran İşgücünü Değerlendirme, İşlendirme Yaklaşımları

Kırsal alanda, gizli, açık, mevsimlik, teknolojik ve yapısal işsizlik, eksik işlendirme (istihdam) yüzünden boş duran, değerlendirilemeyen işgücü arttığını değerlendirmek, işlendirmek amacıyla birbirinden farklı yaklaşımlar, yöntemler denenmektedir. Böylece, kırsal gelişme yöneltilerinin ölçü açısı kapatılmak istenmektedir. Bu yaklaşımlardan bir kesimi konuya (a) bir tür yasal yükümlülük; ikinci bir kesimi (b) gönüllülük ilkesi ve boş zamanları değerlendirme üçüncü bir kesimi (c) ücret karşılığı işlendirme; dördüncüsü (d) endüstriyel etkinliklerde işlendirme çerçevesinde eğilmektedir.

Yasal Yükümlülük Yoluyla Emek Değerlendirme

İşgücünün "atıl" kalması karşısında, siyasal düzenin baskıcı niteliği ağır basan yerlerde "zorla çalıştırma", "angarya" niteliğinde köylüye belli alt ve üst yapı, bayındırlık işlerinde çalışma yükümlülüğüne dayalı uygulamalar görülmüştür. Bunun demokratik süreçlere aykırı düştüğü, sonuçta kimi elle tutulur sonuçlar alınsa bile, toplumsal açıdan sakıncalar yarattığı bilinmektedir. Bu tür yöntemler ülkemizin bugünkü toplumsal ve ekonomik yapısına, siyasal düzenine ters düşmektedir. Bununla birlikte, yerel toplum yararı, doğal yıkımlar, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma gerekçesiyle kimi durumlarda gelenek tüzemizde (hukukumuzda) yaşayagelen ürün, emek değiş tokuşu ve toplumsal yardım amaçlı imece geleneğinin yasal bir yükümlülük durumuna girdiğini biliyoruz. Köy Yasası bir tür vergi, Orman Yasası yangın söndürme çalışmalarına katılım biçiminde yasal yükümlülükler getirmiştir. Köy Yasasının ilgili maddesine karşı açılan bir davada, Anayasa Mahkemesi bunu Anayasa'ya aykırı bulmamıştır.

FAO uzmanı olarak ülkemize gelen Prof. Baade'nin askerlik süresinin uzun olması gerekçesiyle, askere alınan gençlerin ağaçlandırma işlerinde çalıştırılması yolundaki önerilerini anımsıyoruz.

Gönüllülük İlkesi Çerçevesinde Katılım ve Boş Zamanları Değerlendirme

Gönüllülük çerçevesinde ele alınan yaklaşımlar, daha çok boş zamanları değerlendirme etkinliklerine katılmaya dayanmaktadır. Tarımsal yayım, halk eğitimi, toplum kalkınması çalışmaları, ev ve el sanatları, mesleksel eğitim etkinlikleri bu bağlamda düşünülmelidir. Eğitim sırasında yapılan uygulamalar sonunda bir şeyler üretiliyor olması, bir işlendirme olanağı olarak nitelendirilemez. Bu ancak, yeni meslekler edinme ve işlendirmeye hazırlık aşaması olarak değerlendirilmelidir.

Toplum Kalkınması çalışmalarında da bir tür gönüllü olarak katılım sözü konusu olmakla birlikte konuyu ayrı bir kesimde ele aldığımız için burada ayrıntılarına girmiyoruz.

Ücret Karşılığı İşlendirme

Boş duran kırsal işgücünü değerlendirmenin bir yolu da kırsal altyapı ve bayındırlık işlerinde ücret karşılığında çalışma olanaklarının yaratılmasıdır. Bu konuda, sonuçlarını değerlendirebilecek ölçüde yeterli süre ile uygulama yapılamadığı için yalnızca bir anımsatma olmak üzere, 1978-79 yıllarında CHP azınlık hükümetinin Köy İşleri Bakanlığı'nca KİP (Köylüye İş Projesi) ve KUP (Köye Ulaşım Projesi) çerçevesinde, toprak iyileştirme, su kanalı, yol yapımı ve onarımı işlerinde ücretli işçi olarak çalıştırılarak köylüye ek gelir getirecek bir işlendirme yöntemi denenmek istenmiştir. Orman köylülerinin ağaçlandırma, taşıma, yükleme, boşaltma işlerinde çalıştırılması da aynı bağlamda düşünülebilir.

Endüstriyel Etkinliklerde İşlendirme (Kırsal Sanayi)

Kırsal alanda işlendirme açısından en önemli yaklaşım "Kırsal Sanayi" yaklaşımıdır. Büyük endüstri kuruluşlarının kırsal alanda yerleşmesinin işlendirme açısından büyük katkısı olsaydı da, bu bir kırsal yöneltili yaklaşımları dışında ülke ve bölgeler düzeyinde endüstrinin yaygınlaştırılmasına ilişkin yöneltiler kapsamında kaldığı için bildirimizde ele alamıyoruz. Bu ayrı bir diyalog konusu olabilecek nitelikte geniş bir konudur. Burada, tarıma dayalı endüstrilerin geliştirilmesine ilişkin yaklaşımlar üzerinde duracağız.

Hükümet İzlemlerinde Kırsal Endüstrileşme

Hükümet izlemlerinde kırsal kalkınmaya ilişkin çeşitli "vaad"ler yer almaktaysa da kırsal endüstrilerin gelişmesi konusuna yalnızca Ecevit'in 5 Ocak 1978'de kurduğu azınlık hükümetinin izlemlerinde yer verilmiştir.

Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kırsal Endüstrileşme

Kırsal kalkınma konularına beş yıllık kalkınma planlarında geniş yer verilmekteyse de kırsal endüstrilere ilişkin olarak ilk kez 1990-1994 yıllarını içeren 6. BYKP'nda yer verildiği görülmektedir. Kırsal endüstrilerin desteklenmesi 7. BYKP'nda da öngörülmüştür.

Ülkemizde kırsal endüstri konusu yeterince gelişmemiş olmakla birlikte, bir yandan üzerinde bilimsel çalışmalar başlatılmış, bir yandan da devlet

yöneltisi olmaksızın kendiliğinden kimi gelişmeler, örgütlenmeler ortaya çıkmıştır.

Kırsal endüstri, tarımsal ürünlerinin işlenmesine, bunların istiflendirilmesine, paketlenmesine, depolanmasına, taşınmasına, pazarlanmasına, tarımsal girdilerin üretimine, tarımsal ürünlerin değerlendirilmesine, geleneksel el sanatlarının geliştirilmesine, bakım ve onarım işlerinin yapımında, öbür endüstriler için hizmet ve girdiler sunmaya ilişkin tüm işlemleri kapsayan geniş bir etkinlik alanına sahiptir. Önce İsrail'de başlatılan, endüstri ile tarımın bütünleştirilmesini amaçlayan tarımsal-endüstri (*Agrindus*), sonraları Birleşmiş Milletler Örgütüncü Endüstriyel Gelişme Örgütü (UNIDO) yoluyla yaygınlaştırılmasına çalışılmaktadır.

Burada önemli olan, kırsal alanda hangi tür ya da hangi ölçekte, hangi nitelikte endüstrilerin, nereye yerleştirileceği sorularına verilecek en uygun yanıtların bulunmasıdır. Genellikle kırsal alanda, az anapara, çok emek kullanan endüstrilere öncelik verilmesinin olumlu sonuçlar verdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, kırsal alanda endüstrileşme sürecinin tarımla desteklenmiş bütünleşmiş; (entegre) bir ağ biçiminde olmasını savunanlar da vardır. Bölge ürünlerine yeni dış pazarlar açmak için pazarlamaya ağırlık veren bu görüşe göre, anapara ağırlıklı endüstri projelerinin uygulanması yörenin ekonomik yaşamını canlandıracak, üçüncül etkinlikler ivme kazanacak, küçük ölçekli endüstriler güçlenecek, bunun getirisi daha yüksek olacaktır.

Ekonomide tarımsal girdileri işleyerek bunları üretim ve tüketim mallarına dönüştüren, dayanıksız tüketim mallarının üretimine yönelmiş olan, genellikle hafif ya da küçük endüstri olarak bilinen ikincil endüstri etkinliklerinin kırsal alan için elverişli olduğu görüşü daha ağır basmaktadır. Daha az anapara gerektirmesi, ürünleri standart olması, aranmayan malları üretmesi nedeniyle ikincil endüstriler, dokumacılık, dikim, besi maddelerini işleme gibi konularda çok nitelikli işgücü gerektirmemesi bu görüşü desteklemektedir. Burada önemli olan endüstrinin karlılığı değil, öbür kalkınma etkinliklerine hız vermesi, çığ etkisi yapmasıdır.

Kırsal endüstrilerin kırsal alanın neresine yerleştirileceği konusunda, daha çok "merkez köy" niteliğindeki yerleşmeler olabileceği görüşü ağır basıyor. Köykent, tarımkent gibi kavramlara koşut olarak "sessiz özek (merkez)"ler oluşturulduğunda tarımsal gelişme, endüstrileşme ve çağdaşlaşma işlevlerini yüklenebilecek bu yerleşmeler aynı zamanda endüstri ve tarımın bütünleşmesine katkıda bulunacaktır(Weitz, cited in Karaman, 1993).

Kırsal alanda işlendirme olanakları ve tarıma dayalı endüstri (kırsal sanayi) konularında DPT çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Özel uzmanlık kurulları yoluyla kalkınma planlarının öncesinde hazırlanan yazanıklar yanında kimi bilimsel etkinlikler düzenleyerek konuyla ilgili yöneltler

geliştirmek ve bunları uygulamaya koymak için önemli birikimler sağlanmıştır. Burada, bu çalışmaları anımsatmakla yetineceğim.

1985 yılında DPT'nin KÜSGET ve OECD ile ortaklaşa düzenlemiş olduğu İstihdam Yaratıcı Girişimler, Teknolojik Yenilikler ve Bölgesel Gelişme Uluslararası Semineri (DPT, 1986) yerel düzeyde işlendirme yaratılmasına ilişkin konular yerli ve yabancı uzmanlarca ele alınmış, konuyla ilgili çalışmalar gözden geçirilmiş yapılması gerekenler ortaya konmuştur. 1993'te DPT'nin düzenlediği Kırsal Sanayi Sempozyumu'nda Türkiye'nin bu alanda kamusal ve gönüllü örgütlerce sürdürülen çalışmalar ve Türkiye'nin birikimi sergilenmiş, sorunlar ve çözüm yolları ortaya konmuştur. DPT uzman ve yöneticilerinden İsmail Karaman Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Sanayi başlıklı kitabı ile yabancı ülkelerdeki bu konuyla ilgili denemeleri gözden geçirdikten sonra Türkiye'deki durumu ve sorunları özetledikten sonra güdülmesi gereken kırsal endüstrileşme yöneltilerine ilişkin temel ilke ve öncelikleri, çeşitli örgütlerin yaklaşımlarını dikkate alarak kırsal endüstrileşmenin finansman yollarına ilişkin önemli öneriler geliştirmektedir.

Karaman, "kırsal endüstri" kavramını, girişimcilerin kurduğu mal ve hizmet üretme ve gelir getirici etmenlerin birleşimi olarak tanımlayarak, kırsal yörelerde kurulmuş bulunan turizm, ulaştırma, işleyim (imalat) endüstrileri gibi tarım dışı üretim ve hizmet etkinliklerinin tümünün kapsamını belirlemektedir (1993).

Yedinci BYKP için yapılan özel uzmanlık kurulu çalışmaları sonucunda hazırlanan yazanak **Kırsal Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, adıyla yayımlanmıştır (1994).

Bu çalışmaların Kalkınma Planlarına istendik biçimde yansımadığını gözlemliyoruz.

Kırsal Kalkınma Projeleri

Dünya Bankasının ve Uluslararası Kırsal Gelişme Fonu'nun da 1970'li yılların başından bu yana desteklediği kırsal gelişme projeleri Türkiye'de de çeşitli illerde uygulanmaktadır. Bu projelere ilişkin belgelerde, kırsal alanın, doğal kaynakların en bol olduğu, fakat bu kaynakları işleyerek yaratılan değerlerden en az pay alabilen bir kesim olduğu; bu nedenle de kırsal kalkınma projelerinde, bir yandan doğal kaynakların daha iyi değerlendirilmesinin, kırsal alanda gözlemlenen toplumsal-ekonomik farklılıkların olabildiğince ortadan kaldırılmasının amaçlandığı belirtilmektedir. Kırsal alanda altyapıyı geliştirmek, halkın gelirlerini arttırmak, bitkisel ve hayvansal üretimi çoğaltmak, yeni işlendirme alanları oluşturmak, eğitim ve örgütlenme yoluyla halkın bilinç düzeyinin gelişmesine yardımcı olmak amaçlanıyordu (Gülçubuk, 1997).

Türkiye’de girişilen bu projelerden ikisi tamamlanmıştır. Bunlardan ilki, Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi, 1976-1984 yılları arasında uygulanmıştır. Üç buçuk yıl gecikmeyle biten çalışmalar sonunda, nadasa bırakılan toprakların azaltılması, baklagillerin ve yem bitkilerinin edilen alanların genişletilmesi, buğdayın veriminin arttırılması gibi tarımsal üretimde olumlu sonuçlar alındığı anlaşılmaktadır. Oysa, “etkin işgücünün kente göçünü durdurmak amacı”nın gerçekleştiği belirtilmiyor. Ayrıca, öngörülen ormancılık projesi çalışmalarının kapsamından çıkarılmıştı. Toplumsal yararı olacağı amacıyla öngörülen ortak hamamların fırına dönüştürüldüğü açıklanmaktadır.

Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi’nin uygulanması sonucunda sağlanan gelir ve işlendirme konusundaki gelişmeler nedeniyle kırdan kente göçün oranının yüzde 12.5’ten 5.9’a düştüğü belirtilmektedir.

Bu projelerin uygulanmasında özekçiliğin ağır bastığı, halkın karar süreçlerine katılmadığı; beklenti ve gereksinimlerine yanıt vermeyen projeye karşı halkın güven beslemediği; siyasal yeğlemeye göre yer seçiminin yapıldığı, önceliklerin belirlendiği; amaç dışı harcamalarla kaynak savurganlığı yapıldığı; ürünlerin nasıl işleneceği ve pazarlanacağı konusunun önceden düşünülmediği, yayım çalışmalarının yetersiz olduğu; çalışmalara başlamadan önce eyleme dönük herhangi bir araştırma yapılmadığı; ilgili kuruluşlar arasında eşgüdümün sağlanamadığı değerlendirme yazanalarında belirtilmişti (Gülçubuk, 1977).

Henüz sonuçlanmamış olan projelerden Bingöl-Muş projesinde (1990-1997) kırsal alanda işlendirme olanaklarının oluşturulması ve kadınların yaşam koşullarının düzeltilmesi gibi amaçların vurgulandığı belirtilmektedir. Yozgat ve Ordu-Giresun projelerinde yoksul kesimin gelir düzeylerinin yükseltilmesine ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. Erzincan-Sivas Projesinde tarıma dayalı endüstrilerin geliştirilmesi amacının öne çıkarılacağı belirtilmiştir.

Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Kırsal Gelişme

Planlı Kalkınma kapsamında sürdürülen Kalkınmada Öncelikli Yörelere çalışmaları, en son bilgilerimize göre, ülkemizin alanca % 45’nden çoğunu, nüfusça % 28’ini kapsamaktadır. Bu, köylerimizin % 47’inden çoğunun, köy-altı yerleşmelerimizin % 49.3’ünün KÖY kapsamında kaldığıdır. Kamu yatırımlarında öncelik tanınan ve özel kesim yatırımlarına çeşitli özendirme sağlanan KÖY’lerde kırsal alanda yol, içme suyu, elektrik, telefon ve eğitim alanlarında önemli gelişmeler sağlandığı anlaşılmaktadır.

9 Eylül 1992’de Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğü giren bir yönetmeliğe göre, DPT’nin kalkınmada öncelikli yörelere ilişkin destekleme ödeneklerinin il özel idarelerinin ve belediyelerin tarım ve hayvancılık

ürünlerinin işlenmesi projelerine 1. Derecede KÖY'lerde proje tutarının % 60'ına; 2.derecedekilere % 40'ına değin destek sağlanması olanaklıdır.

İş ve İşçi Bulma Kurumu'na kayıtlı işsizlerden % 26.'sı KÖY kapsamında kalmaktadır. Kırsal alanda daha çok gizil işsizlik, eksik işlendirme oranları İİBK'na başvuranlardan daha çok olduğu bilinmektedir. KÖY kapsamındaki illerin tümü köyden göçle nüfus yitirmektedir. Bu yörelerde daha çok kamu yatırımlarında öncelik tanınarak kamusal altyapı ve hizmetlere ağırlık verilmektedir. İşsizliği ve kente göçü azaltmak için kırsal endüstrilerin bu yörelerde geliştirilmesine ayrı bir önem verilmelidir.

Kırsal Endüstrileşmenin Etkin Aracı Olarak Kooperatifler

Kooperatifçiliğin bu konuda önemli katkıları olmuştur. Köy Kalkınma Kooperatifleri Merkez Birliği KÖY-KOOP'un ana amaçlarından biri köyde kırsal endüstrinin kurulması idi. 1980'den sonra askeri yönetimin baskıcı tutumu sonunda KÖY-KOOP'ların merkez ve bölge birliklerinde yaşanan büyük güçlükler sonucunda bir bölümü özel sermayenin eline geçen endüstriyel girişimleri arasında 157'si tarımsal ürünleri işleme, 157'si gıda ve içki 225, 83'ü dokuma işletmesi olarak toplam 673 kuruluşa sahip idi. Bunların kırsal alandaki yaratacağı işlendirme olanağı küçümsenemez. Bu kooperatiflerin adı bakanlıkça değiştirilmiş, tarımsal kalkınma kooperatiflerine çevrilmiştir. Nedense bakanlık bunların merkez birliği olarak örgütlenmelerini engellemektedir.

DPT uzmanlarınca kooperatiflerin yerel işlendirmenin artırılmasındaki etkisine ilişkin olarak yaptıkları bir anket çalışmasının verilerine bakarak kimi betimleyici sonuçlar çıkarmak olanaklıdır (Bircan-Kaya 1986). Kooperatiflerin, ekonomik açıdan kalkınmaya ülke çapında, üretimi artırmak, endüstrileşmeyi hızlandırmak, anapara oluşumuna yardımcı olmak gibi katkıları arasında "istihdamı düzenlemek, işsizliği azaltmak" işlevi de vardır. İşletme düzeyinde de kooperatiflerin tarımda üretimin artırılması ve pazarlama örgütlenmesini geliştirmek, kırsal yöreye iş olanakları sağlamak, üreticilerin gelirini arttırmak yanında gelir dağılımını düzenlemek gibi yararları saptanmıştır.

Kırsal kesimin kaynak yoksulu olmadığını, üretim gizilgücünün harekete geçirilmesinde ve ürünlerin değerlendirilmesinde alt yapı ve örgütlenme eksikliği bulunduğu, varolan dağılık, küçük ya da boş duran kaynakları birleştirerek örgütlü ve daha güçlü bir biçimde üretim sürecine sokmak gerektiği belirtilmektedir (Tan, 1985). Bu açıdan bakıldığında kooperatiflerin gerekli tarım girdilerini en ucuza sağlamamak, böylece verimliliği arttırmak; düşük faizle kredi sağlamak; üreticilere piyasa güvencesi sağlayarak daha çok gelir elde etmelerine yardım ederek gelir dağılımının dengesizliğini düzeltmek; biriktirme alışkanlığını sağlayarak yatırıma dönüştürmek; depolama, işleme,

ölçünleştirme (standartlaştırma) ve taşıma; üreticilerin sigorta kapsamına alınması; yeni iş olanakları sağlamak gibi katkıları bulunmaktadır (Tan, 1985).

Kooperatiflerin işlendirmeye katkıları doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki alanda olmakta olduğu belirtilmektedir. Kooperatifin bu konudaki doğrudan katkıları, çalıştırdığı büro çalışanları ve mevsimlik işçiler sağladığı işlendirme olanakları yanında işletmelerinde de çalışan çalıştırmaktadır. Ayrıca, kooperatif üst birliklerinde uzman insanlar çalıştırır. Kooperatifler üyelerinin gelir ve yaşam düzeylerinin yükselmesini sağlayarak bunların çeşitli mal ve hizmetlere istemlerini artırarak dolaylı olarak işlendirme düzeyinin gelişmesine katkıda bulunmuş olurlar (Duymaz 1993,1994).

Bu kooperatiflerin çeşitli sorunlarla karşı karşıya buldukları saptanmıştır (Bırcan-Kaya, 1986). Bunların başında finansman ile ilgili sorunlar gelmektedir. Burada devletin kooperatifçiliği desteklemek için hertürlü önlemleri alması vurgulanmalıdır. Bu bağlamda, kooperatifler bankasının biran önce kurulması sağlanmalıdır (Mülayim, 1990,1995).

Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) Çalışmaları

Türkiye Kalkınma Vakfı pek çok yörede kırsal kalkınma amacıyla çeşitli etkinlikler gerçekleştirmektedir. TKV'nin 9 ilde, 459 köyde giriştiği kırsal kalkınma çalışmalarında ele alınan 1105 projenin yüzde 20'si hayvancılık, 10'u köy ortak kullanım tesisleri, 21'si bitkisel üretimi geliştirme, 8'i halıcılık, 17'si süt ve peynircilik, 5'i arıcılık, 10'u eğitim-yayım, 6'sı aile düzeyi eğitim, 1'i ipek böcekçiliği, 2'si proje geliştirme, 1'i toplumsal ormancılık projesi idi.

Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinde uygulanan TKV projesi konusunda yapılan bir araştırmada, TKV projesi dışında kalan köylerdekine bakarak işgücünün işlendirilmesi açısından daha iyi durumda olduğu, gelir düzeyinin yükseldiği, köylülerin kooperatifçiliğe daha yatkın oldukları, kültür irkından sığırların daha yaygın bulunduğu, kente göçün azaldığı gibi sonuçlar çıkarılmıştır (Gülçubuk, 1997). Aynı araştırma, ortak kullanılan tesislerin bakım ve onarımının aksadığını, tüm köye yönelik çalışmalar yerine bireysel projelere ağırlık verildiğini, köylülerin kooperatifçiliğe istekli bulunmalarına karşılık kooperatiflerini canlandıramadıklarını, TKV'e devlet kuruluşu gibi baktıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kalkınmanın toplumsal boyutunun geri plana itildiği, özelleştirmeye gidildiği anlaşılmaktadır.

Köye Hizmet Birlikleri

Vali ve kaymakamların önderliğinde geliştirilen "köye hizmet birlikleri"nin de bir yerel örgütlenme biçimi olduğu bilinmektedir. Bu tür birlikleri, üreticilerin karşılıklı yardımlaşma ve toplumsal dayanışma ilkelerine

dayalı olarak kendi istençleriyle oluşturdukları kooperatif birlikleri ile karıştırmamak gerekir. Köye Hizmet Birlikleri, yerel yönetimlerle ilgili yasalara göre, il özel idareleri, belediyeler ve köy muhtarlıkları gibi yerel yönetim birliklerinin ekonomik olmaktan çok, hizmetlerin görülmesiyle ilgili olarak biraraya gelip ortaklaşa mal ve hizmetleri birlikte üretme amacını güden kamu yönetimi birimleridir. Kamu yaşamında önemli bir yeri bulunmakla birlikte, yerel yönetim birlikleri, çeşitli açılardan yerel halkın girişimi ve örgütü olarak kurulmazlar. Burada yerel yönetimlerin tek tek başaramadıkları altyapı ve hizmet işlerini ortaklaşa gerçekleşmesi gibi yönetimin verimliliği ve etkinliği açısından önem taşımaktadır.

Genellikle, yerel yönetim birliklerinin başında, özeksel yönetimin atanmış bir temsilcisi olan en büyük mülkiye yöneticileri, vali ve kaymakamlar vardır. Karar organları, Belediye başkanları ve muhtarlar ile belediye ve il genel meclislerince seçilmiş üyelerden oluşmaktadır. Üreticilerin, halkın bu birliklerin yönetimine doğrudan katılmaları söz konusu değildir. Oysa, kimi kez ekonomik girişimleri, tesisleri de bulunan bu birlikler, doğrudan üreticinin ürünlerini işleyen, depolayan, pazarlayan örgütler olmasına, onlarla ilgili işleri yürütmelerine karşın, üreticiler ve ilgili halk kesimleri örgüt yönetim ve denetiminin dışında, ilgisiz kalmaktadır, Onlar adına belli resmi kişiler, özellikle ilçelerde kaymakamlar işleri yürütmekte, kararlar almaktadır.

Vali ya da kaymakamın görev yerinin değiştirilmesi, bu örgütlerin süreklilik kazanamadığına ilişkin örnekler vardır. Daha çok yerel mülkiye amirinin böylesi bir örgütü sürdürmek isteyip istememesi çalışmalarını olumlu olumsuz yönde etkilemektedir.

Kamunun Desteği

Kimi kamu kuruluşlarının (örneğin ORKÖY'ün) bu konuda destekleyici, özendirici roller oynadığı bilinmektedir. Ayrıca, köylünün kendiliğinden girişerek başarıya ulaştığı örnekler de vardır (örneğin, HUŞULU Av Tüfekleri Yapımı Kooperatifi) (DPT 1993). Bunlarla ilgili örnek olayları Yahya Kemal KAYA ile İsmail BİRCAN'ın ortak çalışmalarından izleyebiliyoruz (1986).

Önemli olan konunun devletçe benimsenen bir yönelti durumuna getirilmesidir. Ayrıca, kamunun her açıdan bu tür girişimleri eğitsel, örgütsel, parasal ve teknik açılardan her yönüyle desteklemesi, örgütlenmelere gitmesi, finansman, işletme ve pazarlama gibi konularda danışmanlık hizmetleri sunması gerekmektedir.

Sonuç Yerine

Türkiye’de geliştirilen kırsal yöneltilerle ilgili olarak yaptığım genel değerlendirme kapsamında şu görüşleri dikkatinize sunmak isterim:

- kentleşme, dünyanın ve ülkenin geleceğini belirleyen en önemli süreçtir,
- bu süreç durdurulamaz, durdurmaya gerek de, olanak da yoktur.
- Dünyanın ve ülkemizin geleceği kentleşmiş bir dünya ve Türkiye’dir,
- ancak, toplumsal katmanlararası ve bölgelerarası dengeli kalkınma, yerleşme, arsa ve konut politikalarıyla kentleşmenin yönü değiştirilebilir, daha sağlıklı biçimde, daha normal bir hızla gerçekleşmesi sağlanabilir,
- önemli olan, kırsal kesimde yaşam koşullarını, geçim olanaklarını iyileştirmek, fiziksel, toplumsal altyapı ve hizmetleri köylünün ayağına götürmektir,
- kırsal kesimin ekonomik, toplumsal, kültürel açılardan gelişimini ve yapısal dönüşümünü sağlayacak, köyü bütünüyle kavrayacak biçimde, toprak reformu vb. köklü düzeltimler yapılmamıştır.
- taban fiyatları, tarımsal kredi konularında olduğu gibi, yalnızca büyük topraklı çiftçinin çıkarına çalışan düzeneklerle, yüzeysel yöneltilerle yetinilmiştir.
- ulaştırma ve iletişim kolaylıklarındaki ilerlemeler sonucu “iletici” güçlerin etkisiyle “kentin çekici gücü” yanaltıcı biçimde ağır basmakta, kırsal yaşamı çekilmez ve yaşanılmaz duruma sokan koşullardan kaynaklanan “köyün itici gücü”, köylünün tarımdan koparak çözümü kente göç etmekte bulmasına yol açmaktadır,
- kırsal kesimin kalkınmasını amaçlayan yöneltiler, deneme çalışmaları, örnek uygulamalar süreklilik kazanamamış, etki ve sonuçları bilimsel yöntemlerle değerlendirilmemiş, hükümet ve bakan değişmelerine bağımlı olarak sık sık değişmiştir,
- toplumsal sınıflar, bölgeler arasındaki toplumsal, ekonomik, kültürel dengesizliklere koşut olarak köyle kent, kırsal alanla kentsel alanlar arasında da her açıdan, özellikle gelir dağılımı ve fiziksel, toplumsal yapı ve hizmetler açısından, derin farklılıklar bulunduğu gerçeği yadsınamaz.
- köyle kent arasındaki bu uçurumun giderilmesi, köye yönelik politikaların ana amacı olmalıdır. Bu farklılıklar giderilmedikçe, köyden kente göç sağlıklı, dengeli bir sürece çevrilemez.
- Kırsal alanda boş duran işgücünü değerlendirmenin en etkin yolu, tarıma dayalı endüstrileri geliştirmek, böylece işlendirme olanakları yaratmaktır.

● Kırsal endüstrileşmeyi desteklemek için bölgesel düzeyde kırsal endüstrileşme planları yapılmalı, bu konuda yöneltiler geliştirmek, planlama, eşgüdüm, teknik yardım, parasal destek işlevlerini yerine getirecek bir özkesel örgüt kurulmalıdır.

● Kırsal endüstrilerin kurulması, işletilmesi ve ürünlerin pazarlanmasına ilişkin konularda etkin bir araç olduğu anlaşılan kooperatiflerin geliştirilmesi için her türlü önlemin alınması gerekir.

● Devlet, kırsal endüstrilerin geliştirilmesinin sağlayacağı uzun soluklu toplumsal ve ekonomik yararları dikkate almalı, öncelikle yeterli akçal desteği sağlamalıdır. Ekonomik açıdan kamunun bu konuda özveride bulunması için toplumsal yararları açısından açısında hertürlü haklı gerekçe vardır.

Kaynakça

- AFET İNAN, A. (1978) *Cumhuriyet'in Ellinci Yılı İçin KÖYLERİMİZ*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- ANONİM, (1987) *Kadın'ın Tarımsal Üretime Katılımı*, Sempozyum Bildirileri, Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Erzurum Valiliği, FAO, Erzurum
- AKSOY, Suat, GÜN, S. ve GÜLÇUBUK, B. (1995) "Tarım Topraklarının Parçalanması ve Miras Hukuku", *Türkiye Ziraat Mühendisliği IV. Teknik Kongresi*, Ankara, s.125-141
- AKSOY, Suat et.al. (1988) *Türkiye'de İnsan ve Toprak İlişkileri: Gelişme Sürecinde Tarımsal Yapı - Adana ve Adıyaman Örnekleri-*, Alkar Basımevi, Ankara
- BARAY, A. İlkin - ERGÜN, Temel (1990) *1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- BORATAV, Korkut (1970) "Tarımda Üretim İlişkileri", *Aydınlık*, S:1, s.1-17
- , (1987) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve bölümüş*, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- BILGE, M. Ayhan (1972) *Uygulamada Toplum Kalkınması: Altınözü Pilot Projesi* TODAİE, Ankara
- ÇAĞLAR, Yücel (1986) *Köy, Köylülük ve Türkiye'de Köy Kalkınması Sorunu*, Türkiye Ziraatçılar Derneği, Ankara
- ÇIKIN, Ayhan (1992) "Tarımsal Kooperatiflerin İstihdama Katkıları Artıyor", *Kooperatif Dünyası*, Yıl:22, Sayı: 254, s. 3-4
- , (1982) *Gelişmekte Olan Ülkelerde Kırsal Alanların Sanayileşmesi ve Kooperatifler*, Ege Ü. Ziraat Fak., İzmir
- DERİCİOĞLU, Taylan (1988) "Az Gelişmiş Ülkelerde Kırsal Alanlara Yönelik Güncel Bölge Planlama Yaklaşımları", *ODTÜ Mimarlık Fak.Derg.* C.8, S. 1, s.11-21
- DİE (1997a) *1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları*, Ankara
- DİE (1997b) *1994 Hanehalkı Tüketim Harcamaları*, Ankara
- DİE (1994) *İstatistik Göstergeler : 1923-1992*, Ankara
- DİE (1998a) *Türkiye İstatistik Yıllığı : 1997*, Ankara
- DİE (1998b) *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları: 1997*, Ankara
- DOĞANAY, Filiz (1993) *Kırsal Kalkınma*, DPT, Ankara
- DPT (1993) *Kırsal Sanayi Sempozyumu -Tebliğler-*, Ankara

- , (1975) *Kırsal Kalkınma Stratejileri*, Ankara
- , (1994) *Kırsal Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara
- DPT - KÜSGET (1986) *İstihdam Yaratıcı Girişimler, Teknolojik Yenilikler ve Bölgesel Gelişme Uluslararası Semineri*, Ankara
- DPT, (1994) *Kırsal Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara
- DPT (1998) *Temel Ekonomik Göstergeler*, Ankara
- DPT (1993) *Kırsal Sanayi Sempozyumu*, Ankara
- DPT (1986) *İstihdam Yaratıcı Girişimler, Teknolojik Yenilikler ve Bölgesel Gelişme Uluslararası Semineri : Gaziantep, 22-24 Ekim 1985, (KÜSGET ile Ortaklaşa)*, Ankara
- DPT (1996) *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)* Ankara
- DPT (1970) *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması Rapor -I*, Ankara
- DUYMAZ, İsmail (1994) *Emek Değerlendirme Kooperatifi*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- (1993) (Edi. İ. DUYMAZ) *GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi ve Sulama Sisteminin Yönetimi*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- ERAKTAN, Gülcan - YILDIRAK, Nurettin (1989) *Türkiye’de Kırsal Kalkınma Stratejileri ve Politikaları*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- EREL, Gürkan - GÜLBUÇUK, B. (1996) “Kırsal Alan Kalkınmasında Kırsal Sanayi ve Türkiye İçin Gerekliliği”, *Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Tarım Ekonomisi Derneği, C: 2, s.265-73
- EREN, Turan (1992) *Kırsal Kalkınmada Bir Model: Köylere Hizmet Götürme Birliği; Malkara Uygulaması*, DPT, Ankara
- ERGİL, Gül (1971) *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması Rapor II : Köy Araştırmaları İzahlı Bibliyografyası*, DPT, İstanbul
- ESER, Salih (1993) *Kooperatifleşmiş Huşlu ile Kooperatifleşememiş Akçabelen Kasabalarının Sosyal, Ekonomik ve İstihdam Yönünden Karşılaştırmalı Araştırma Sonuçları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- FAO (1984) *Studies on Agrarian Reform and Rural Poverty*, 1984
- FRIEDRICH EBERT VAKFI (1992) *GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi ve Sulama Sisteminin Yönetimi* (Editör: İ. DUYMAZ), İstanbul
- (1995) *2000’li Yıllara Doğru Türkiye’de Tarım*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI (1994) *GAP Bölgesi Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırmasının Yöneticiler için Özeti*, Ankara
- GERAY, Cevat (1965) “Toplum Kalkınmasında Halk Katılımları, Destekli İnce ve Emanet Usulü Uygulaması”, *AÜ, SBF Dergisi*, C.20, S. 2’den ayrı bası, Ankara.
- (1967) *Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları: Bünyan Örneği*, A.Ü., SBF, Ankara.
- (1974) *Planlı Dönemde KÖYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR*, TODAİE, Ankara
- (1977) “Türkiye’de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy-Kent Yaklaşımı” *AÜ., S.B.F. Dergisi*, C:30, S: 1-4’ den ayrı bası, Ankara.
- (1978) “Köy Düzeyinde Planlı Çalışmalar” *Şehircilik: Sorunlar - Uygulama ve Politika* (YAVUZ, F. -KELEŞ R-GERAY C.) A.Ü. SBF, Ankara, s.797-938
- (1981) *Kırsal Türkiye’de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik*, Tuna Yayıncılık, Ankara
- (1983) “Kırsal Alanda Ekonomik Yapı ve Toplumsal Değişiminin Boyutları” *AÜ. SBF Dergisi*, C: 37, S. 3-4’ den ayrı bası, Ankara

- GERAY, Uçkun – ACUN, Ertuğrul (1980) *Orman Köylülerinin Kentileşmesi ve Orman-Köy İlişkileri (Safranbolu Örneği)* İ.Ü. Orman Fakültesi, İstanbul
- GÜLÇUBUK, Bülent (1994) "Orman Köylerinin Sosyo-ekonomik Yapıları ve Ormanlık Politikalarına Genel Bir Bakış", *Ziraat Dünyası Dergisi*, Sayı 424, s.28-31.
- (1994b) "Tarımda Özelleştirmenin Sosyal Boyutu ve Kırsal Sanayi", Çiftçi ve Köy Dünyası Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Sayı: 112, s. 26-28. Aynı zamanda bkz.: TMMOB, *Kamu Girişimciliği*, Uluslararası Sempozyum, s.324-320.
- (1995) "Türkiye'nin Ormanlık Politikası: Politikasızlık", *Ziraat Dünyası*, Sayı: 437, s.16-20
- (1996) "Orman Arazilerinin Ormanlık Dışı Amaçlarla Kullanıma Dönüştürmenin Temelleri", *Tarım-Çevre İlişkileri Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, Mersin Üniversitesi, Müh. Fak., Mersin
- (1997) "Kırsal Kalkınma Çalışmalarında Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Yeri ve İşlevi (Bu Kuruluşun Uzunyayla Uygulaması)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- GÜVEN, Sami (1995) *Türkiye'de SOSYAL PLANLAMA*, Ezgi Kitabevi, Bursa
- HALPERIN, Haim (1963) *AGRINDUS : Integration of Agriculture and Industry*, Routledge and Kegan Paul, Londra
- HALPERN, Joel M. (1967) *The Changing Village Community*, Prentice-Hall New Jersey.
- ILO (1993) *Final Report, Meeting of Experts on Cooperatives*, Cenevre.
- KANBOLAT, Yahya (1963) *Türkiye Ziraatında Bünye Değişikliği*, AÜ, SBF Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara
- KARACAN, Ali Rıza (1991) *Tarım Kesiminde Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları, Ücret Sistemleri ve Çalışanların Sosyal Güvenlikleri Üzerine Bir Araştırma : Manisa Örneği*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- KARAMAN, İsmail (1993) *Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Sanayi*, DPT, Ankara
- KAYA, Yahya Kemal – BİRCAN, İsmail (1986) *Türkiye'de Mahalli İstihdamın Artırılmasında Kooperatiflerin Etkisi*, DPT, Ankara
- KLANDERMANS, Bert (1984) "Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization", *American Sociological Review*, C: 49, Sayı 5, s.583-601
- KURDOĞLU, Faik (1946) *1 Numaralı İşimiz*, Tarım Bakanlığı, Ankara
- MÜLAYİM, Ziya GÖKALP (1990) *Türkiye Kooperatifçiliğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- (1995) *Türkiye'de Bir Kooperatifler Bankası Kurulması İhtiyacı: Nedenleri ve Hedefleri*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- POLAT, Hüseyin (1992) "İşsizlikle Mücadelede Emek Kooperatifleri", *Kooperatif Dünyası*, C:22, Sayı: 254, s.7-10
- ÖÇAL, Tezer "Gizli İşsizlik, Teknolojik Gelişme ve Toplum Kalkınması", *Ank. İkt. Ticari Bilimler Akademisi Dergisi*, C:2, sayı 1, s. 93- 112
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1971) *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-Izmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*, A.Ü. SBY, Ankara
- RUOPP, Phillips (Editor) (1953) *Approaches to Community Development*, Brüksel
- ŞANDA, Hüseyin Avni (1970) *Reaya ve Köylü*, Habera Kitabevi, İstanbul
- ŞEKER, Murat (1986) *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi*, Değişim Yayınları, Ankara
- TANKUT, Hasan Reşit (1939) *KÖYLERİMİZ: Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır*, Kenan Basımevi, Ankara
- (1960) *Köy ve Kalkınma*, Ankara Basımevi, Ankara

- TARAKLI, Duran (1987) *Devegeçidi Sulaması (Güneydoğu Anadolu Projesi için bir Örnek)*, TMMOB Ziraat Müh. Odası, Ankara
- TARIM EKONOMİSİ DERNEĞİ (1998) *Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Ankara
- TMMOB, (1996) *Gelişme Stratejileri Workshop*, Ankara
- TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI (1991) *1980-1990 Türkiye Tarımı: Sempozyum*, Ankara
- TUNÇDİLEK, Necdet (1978) *Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları*, İÜ. Coğrafya Enstitüsü, İstanbul
- TÜRK BELEDİYEÇİLİK DERNEĞİ – KONRAD ADENAUER VAKFI (1996) *Kırsal Alanlarda Göçü Önlemenin Çareleri*, Ankara
- TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU (1998) *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz*, Turhan Kitabevi, Ankara
- TÜRKİYE MİLLİ KOOPERATİFLER BİRLİĞİ (1993) *İkinci Milli Kooperatifçilik Kurultayı: Değişen Dünya ve Ülke Koşullarında Kooperatifçiliğin Temel Sorunları, Çözüm Yolları, Yeniden Yapılanması ve Türkiye Milli Kooperatifler Birliğine Düşen Görevler-Tartışma Bildirisi* (Editörler: C.GERAY – Z.G.MÜLAYİM) Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, Ankara
- TÜRKİYE ZİRAATÇILAR DERNEĞİ (1991) *1980-1990 Döneminde Tarım Sektörünün Değerlendirilmesi*, Ankara
- TOPUZ, Ali (1981) "Kırsal Alan İçin Kalkınma Önerisi Olarak Köy Kentler Düzeni", *XII. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları (Haz.1979- Ocak 1980: Yerel Yönetimlerde Güncel Sorunlar*, AÜ. SBF İskan ve Şehircilik Enstitüsü, 1981
- YALÇINDAĞ, Selçuk (1992) *Kırsal Kalkınma Projeleri ile Yerel Yönetimler Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesinde Yaklaşımlar*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul.
- YAVUZ, Fehmi (1968) "Toprak ya da Tarım Reformu", *A.Ü., SBF Dergisi*, C: 22, Sayı 2'den ayrı bası
- YILDIRAK, Nurettin (1992) *Köy Kadınlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Konumları*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul
- (1991) *Kırsal Kalkınma (Ders Notları)* A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara (çoğaltma)
- YILDIRAK, N. - GÜN, S – GÜLBUÇUK (1995) "Tarımsal Nüfus ve Yapısal Dönüşüm", *Türkiye Ziraat Mühendisliği IV. Teknik Kongresi*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, T.C. Ziraat Bankası Yayını, Ankara, s.97-114
- ZİRAAT VEKALETİ (1938a) *Köy Kalkınması ve Zirai Kalkınma Milli Seferberliğinde Mali Plan İçin Menbalar*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, Seri: A, Takım: 3, Ankara
- (1938b) *Köy Kalkınması Hakkında Rapor*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, Seri: A, Takım 26, Ankara